

ABDÜLEHAD NÛRÎ-İ SİVASÎ VE 'RİSÂLE FÎ DEVERÂNÎ'S-SÛFİYYE' ADLI ESERİ*

Fatih ÇINAR**

Öz

On altıncı yüzyılda alevlenen ve Kadızâdeliler-Sivasîler veya medrese-tekke çekişmesi şeklinde anılan tartışmalarda ele alınan konulardan biri de sûfilerin zikir esnasında dönerek ve sağa sola eğilerek yaptıkları hareketlerdir. Dev(e)rân olarak adlandırılan bu uygulama üzerinde, tartışmaların yoğun olduğu o dönemde dev(e)rânın meşrû olduğu veya haram olduğu yönünde birçok çalışma kaleme alınmıştır. Dönemin hassas şartları içerisinde kaleme alınan, ilmî ve vicdanî tavrıyla dikkat çeken önemli bir çalışma da Halvetî-Şemsî-Sivasî şeyhi olan Abdülehad Nûrî-i Sivasî'nin '*Risâle fî deverânî's-sûfiyye*' adlı çalışmasıdır. Makalede, Nûrî Efendi'nin adı geçen çalışması çerçevesinde bir eğitim metodu olarak dev(e)rânın meşrûiyetine dair fikirleri incelenmiştir. Kısaca Nûrî Efendi'nin hayatı, eserleri ve halifeleri üzerinde durulduktan sonra onun Risale'de takip ettiği metot, Risale'nin özellikleri ve müellifin çalışmasını oluştururken istifade ettiği kaynaklar üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son kısmında ise Risale'nin metni sadeleştirilerek takdim edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abdülehad Nûrî-i Sivasî, Dev(e)rân, Risale, Sûfî

ABDULEHAD NÛRI-I SIVASI AND HIS WORK '*RISÂLE FÎ DEVERÂNÎ'S-SÛFİYYE*'

Abstract

One of the topics that had been arguing during the arguments mentioned as Kadızadeliler-Sivasiler or lodge-madrasah conflict which was grown in 16th

* Geliş T. / Received Date : 01.03.2017

Kabul T. / Accepted Date : 16.05.2017

** Tokat İl Vaizi, cinar.fatih58@hotmail.com.

century, is the moves of muslim mystics made by turning around and by leaning left and right during islamic remarks. In the period when intensive arguments occurred about the practice named dev(e)rân, many studies were written on if the dev(e)rân is haram or not. One of the most significant study which takes attention with scientific and conscientious attitude is 'Risale fi deverâni's-sufiyye' written by sheikh of Halveti-Şemsi-Sivasi 'Abdülehad Nuri-i Sivasi'. In the article, Nuri Efendi's thoughts were studied on legitimacy of dev(e)rân as an education method according to his mentioned study. Briefly after it was dwelled upon the life of Nuri Efendi, his studies and caliphs, the methodology he followed in the Risale, characteristics of the Risale and the sources he used during forming his study were dwelled upon. In the last part of the study, simplicated text of the Risale was presented.

Keywords: Abdülehad Nûrî-i Sivasî, Dev(e)rân, Risale, Sûfî

Giriş

Abdülehad Nûrî Efendi, Sivasîler ailesinin etkin isimlerindedir. Dayısı, kayınpederi ve aynı zamanda şeyhi olan Abdülmecid-i Sivasî ile birlikte İstanbul'a gelerek üstadının gözetiminde maddî ve manevî bir eğitim sürecinden geçen Nûrî Efendi, dönemindeki medrese-tekke tartışmalarında tekke tarafını temsil eden şahsiyetlerden birisidir. Bu çalışmada eserleri ve yetiştirdiği talebeleriyle döneminde etkili olan Abdülehad Nûrî Efendi'nin sûfîlerin dev(e)rânlarını konu edindiği '*Risâle fî deverâni's-sûfiyye*' adlı eseri incelenmiştir.

1. ABDÜLEHAD NÛRÎ-İ SİVASÎ'NİN HAYATI: AİLESİ, YETİŞMESİ, RESMÎ GÖREVLERİ, TARİKATI, ESERLERİ VE HALİFELERİ

Bu çalışmada esas amacımız Abdülehad Nûrî Efendi'nin hayatına dair bilgi vermek olmadığından, Nûrî Efendi'nin ailesi, yetişmesi, resmi görevleri, tarikatı, halifeleri ve eserleri üzerinde kısaca duracağız.

1.1. Ailesi, Yetiştirilmesi ve Resmi Görevleri:

Tam adı, '*Evhadi'd-dîn Ebu'l-Mekârim 'Abdülehad en-Nûrî b. Muslihu'd-dîn-i Safâyî b. İsmâil b. Ebi'l-berekât*'¹ olan Abdülehad Nûrî Efendi 1594'de Sivas'ta dünyaya

¹ Osman Türer, *Muhammed Nazmî ve Hediyyetü'l-İhvân'ı*, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1982, s.213.

gelmiştir². Halifesi Muhammed Nazmî Efendi, onu, 'ismi 'Abdülehad', künyesi 'Ebü'l-mekârim', lakabı 'Eohadüddin' mahlası ise 'Nûrî'dir' şeklinde tanıtmıştır³. Nûrî Efendi'nin babası Mustafa Safayî Efendi, annesi Safa Hatun'dur. Abdülehad Nûrî Efendi'nin baba tarafından dedesi Şemseddin Sivasî'nin (ö.1006/1597) kardeşi İsmail Sivasî (ö.1000'den sonra/1591'den sonra)⁴, anne tarafından dedesi ise Şemseddin Sivasî'nin ağabeyi Muharrem Efendi (ö.1000/1591)'dir. 'Sivasî Efendi' lakabıyla tanınan Abdülmecîd-i Sivasî (ö.1049/1639), Nûrî Efendi'nin şeyhi ve aynı zamanda dayısıdır. Abdülehad Nûrî Efendi'nin Abdüssamed ve Kâmil Efendi isminde iki kardeşi vardır⁵.

Küçük yaşlarda babasını kaybeden Abdülehad Nûrî Efendi, III. Mehmed'in Abdülmecîd-i Sivasî'yi İstanbul'a davet etmesi üzerine⁶ onunla birlikte İstanbul'a hicret etmiştir⁷. 1599 veya 1600 yılına denk gelen bu hicret sürecinde Nûrî Efendi 5-6 yaşları civarındadır⁸.

² Süleyman Sadeddin Müstakimzâde, *Terâcim-i Ahvâl-i Şüüh-ı Ayasofya*, Sül. Ktp., Es'ad Ef., 1716/2, vr. 13b; Mustafa Safâyî, *Tezkiretü's-Şuarâ*, Sül. Ktp., Es'ad Ef., nr. 2549, vr. 335a; Kemiksizzâde Saffet Mustafa, *Nuhbetü'l-Âsâr min Ferâidi'l-Eşâr*, İÜ. Ktp., Türkçe yazma, nr. 6189, vr. 140b; Tevfik, *Mecmûatü't-Terâcim*, İÜ. Ktp., Türkçe yazma, nr. 192, vr. 42b (Tevfik, *Tezkire*); Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Sül. Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2307, c. III s. 357; Hocasâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, İstanbul 1325, s. 88; Sadık Vicdânî, *Tomar-Halvetiyye* (haz. İrfan Gündüz), İstanbul 1995, s. 251; Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin- Vahid Çabuk, İstanbul 1985, s. 212; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî Yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye, I-IV*, c. III, İstanbul 1313, s. 294; Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, (*Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*), 31 Mart 1949, 'Nûrî' md., c. 2, s. 1103; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l- Müellifin*, Beyrut. Trs., c. 5, s. 66; Mehmed Tahir Bursalı, *Meşâhîh-i Osmâniyeden Sekiz Zâtın Terceme-i Ahvâlî*, İstanbul 1318, s.35; Aynı müellif, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmet Remzi Akyürek-Miftâhu'l-Kulûb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi* (Haz: Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000, c.I, s.121.

³ Nazmî, *Hediyye*, s. 213.

⁴ Fatih Çınar, "İsmail es-Sivasî ve Sûfilerin Raks/Deverânı Hakkında Verdiği Bir Fetvası", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2009, c.13/1, s.325-326.

⁵ Recep Sivasî , *Necmü'l-Hüdâ fî Menâkibi's-Şeyh Şemseddin Ebu's-Senâ*, Süleymâniye Ktp., Lala İsmâil Kitaplığı, nr. 694/2, vr. 41a; Uşşakîzâde, *Zeyl*, s.539; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*, c. I, s. 547; Vassâf, *Sefîne*, c. III s. 357. Abdülehad Nûrî-i Sivasî'nin ailesi hakkında detaylı bilgi için bkz; Cengiz Gündoğdu, "Türk Tasavvuf Kültürü'nde Bir Şeyh Ailesi: Şemsî- Sivasîler", *Türkler*, Editör: H. Celal Güzel, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. XI, s. 128-140; Rüya Kılıç, "Sivas'tan İstanbul'a Bir Tarikat Portresi: Şemsiyye ve Sivâsiyye", *Türkler*, Editör: H. Celal Güzel, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. XI, s. 120-127.

⁶ Padişahın Abdülmecid Sivasî'yi İstanbul'a davet ettiği ferman şu şekildedir: 'Faziletli ve kerâmetli Abdülmecid Efendi, merhum 'ammin Şems Efendi'nin Eğri Seferi'nde refâkatından, zâhiren ve bâtmen çok menâfi'ler müşâhede etmişizdir.Ba'de'r-rücu' Dâru's-Saltana'da ikâmetlerin murad etmiş idim. Pîr'liği özri kavî olmağın izin vermiştim. Hâlâ seni kavlen ve fi'len ve vasfen ona müşâbehet-i tâmm ile müşâbehetin olduğu mesmû'um olmağın, derunumuzdan meyl-i tâm etmişizdir.Hatt-ı Şerîfim vüisûlunda Dâru's-Saltana'ya hicret etmen emrim olmuştur.İhmâl olunmay' Nazmî, *Hediyye*, s.124; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*, c.III, s. 63; Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr. 24a.

⁷ Nazmî, *Hediyye*, s.124; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*, c.III, s.63; Hocasâde, *Ziyâret*, s.85; Vicdânî, *Tomar*, s.251; Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l- Müfessirîn)*, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1974, c.II, s.693; Bursalı, *Sekiz Zât*, s.35.

⁸ Nazmî, *Hediyye*, s.125, 215; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*,; c.III, s.63 Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr.24a.

Sivas'ta başladığı ilmî faaliyetlerine özellikle dayısı Abdülmecîd-i Sivasî'nin özel ilgisi ile devam eden Abdülehad Nûrî Efendi, İstanbul'un önde gelen âlim ve irfan ehli birçok isminden istifade etmiştir⁹. Üç veya dört yaşındayken Şemseddîn-i Sivasî'nin teveccühüne mazhar olan Abdülehad Nûrî Efendi¹⁰ daha sonra dayısı Abdülmecîd-i Sivasî'nin manevi terbiyesi altında seyr ü sülûkünü tamamlayarak icazet almıştır. Nûrî Efendi, dört yıl beş ay on gün süren kırk halveti peş peşe çıkararak tarihte örneğine az rastlanan bir manevî süreç sonunda hilafete layık görülmüştür. Onun bu halvet süreci 1620 gün kadar sürmüştür¹¹. Bu uzun halvet sürecinin ardından Abdülehad Nûrî Efendi, üstadının işareti ile irşat için Midilli'ye görevlendirilmiştir. 1618 veya 1619 yılında Midilli'deki irşat faaliyetlerine başlayan Abdülehad Nûrî Efendi, burada kısa sürede sevilmiş ve büyük bir etkiye sahip olmuştur. Kaynaklarda onun irşat çalışmaları vesilesi ile yaklaşık yetmiş kişinin müslüman olduğu, bu kimselerin Nûrî Efendi'ye intisap ederek seyr ü sülûklerini tamamladıkları bilgisine rastlanmaktadır¹². Nûrî Efendi, Midilli'deki beş altı yıllık hizmetinin ardından üstadının işareti ile 1623-4 yıllarında İstanbul'a dönmüştür. Şeyhülislam Yahya Efendi'nin (1053/1644) Abdülmecîd-i Sivasî'den ricası üzerine Nûrî Efendi, Şeyhi Yusuf Sinâneddîn Efendi'nin (ö.1032/1623) vefatı ile boşalan Mehmed Ağa Tekkesi şeyhliğine atanmış¹³ ve vefatına kadar (yaklaşık 28 yıl) buradaki görevini devam ettirmiştir¹⁴.

Mehmed Ağa Tekkesi'ndeki görevine başladıktan sonra dayısı ve mürşidi Abdülmecîd-i Sivasî'nin kızlarından birisi ile evlenen Nûrî Efendi'nin Mustafa isminde bir oğlu dünyaya gelmiştir. Mustafa Efendi, babasının vefatından sonra Mehmed Ağa Tekkesi'ne şeyh olmuş ve vefatına kadar (1102/1690) buradaki görevini sürdürmüştür. Mustafa Efendi, babasının türbesinin civarına defnedilmiştir¹⁵. Nûrî Efendi, Mehmed Ağa Tekkesi'ndeki şeyhlik görevinin yanı sıra İstanbul'un çeşitli camilerinde vaizlik görevinde de bulunmuştur. Boşnak Osman Efendi'den boşalan Fatih Sultan Mehmed Camii cuma vaizliği¹⁶, 1051/1641

⁹ Uşşakîzâde, *Zeyl*, s.539; Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, c. I, s.547; Hocasâde, *Ziyâret*, s.88; Vicdânî, *Tomar*, s.251.

¹⁰ Nazmî, *Hediyye*, s.214.

¹¹ Nazmî, *Hediyye*, s.220-221; Vassaf, *Sefîne*, s.357; Hulvî, *Lemezât*, s.346; Vicdânî, *Tomar*, s.175.

¹² Nazmî, *Hediyye*, s.221; Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr.37a; Vassaf, *Sefîne*, s.357; Necdet Yılmaz, 'Abdülehad Nuri-i Sivâsî'nin Midilli'deki Faaliyetleri', *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyum Bildirileri*, s.291-306.

¹³ Nazmî, *Hediyye*, s.223; Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr.37b; Vassâf, *Sefîne*, c. III, s.357.

¹⁴ Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr.37b; Vassâf, *Sefîne*, c.III, s.358.

¹⁵ Nazmî, *Hediyye*, s.334; Müstakimzâde, *Mecelle*, vr.429a; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul, 1971, c. III, s.294.

¹⁶ Nazmî, *Hediyye*, s.224; Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ* c. I, s.547; Uşşakîzâde, *Zeyl*, s.540; Hocasâde, *Ziyâret*, s.88.

tarihinden itibaren Bâyezid Cami vaizliği¹⁷ ve 1057/1647 tarihinden sonra ise Büyük Ayasofya Camii'nde cuma vaizi olarak görev yapmıştır¹⁸. Müstakimzâde'nin tespitine göre, Abdülehad Nûrî Efendi, vaizlik silsilesinin son mertebesi olan Ayasofya kürsü şeyhliğine atanan yedinci şeyhtir¹⁹. Fatih Camii'nde vaaz yapmaya başladığı ilk günden itibaren, Beyzâvî Tefsiri'ni esas alarak, Kur'ân-ı Kerim'i takiple sohbetlerini sürdürmüştür. Nûrî Efendi, Fatih Camii'nde, Fatiha suresi ile başladığı Kur'ân-ı Kerim'in tefsirini diğer camilerde de kaldığı yerden devam ederek büyük ölçüde tamamlamıştır. Fâtih Camii'nde Fatiha suresi ile başladığı Kur'ân tefsirinde Fâtır suresinin sonunda kaldığı için Beyazıt Camii'nde Yasin suresi ile başlamış ve Muhammed suresinin sonuna kadar gelmiş böylece Ayasofya Camii'ndeki vaazına ise Fetih suresi ile başlamış ve son vaazında Hadîd suresinin üçüncü ayetini tefsir ederek resmî vaizlik görevini tamamlamıştır²⁰.

Ömrünün sonlarına doğru vaaz faaliyetlerini azaltan, dervişlerin ihyası ve yoğun gece ibadetleri ile günlerini geçirmeye başlayan Nûrî Efendi, 1061 yılı Safer ayının ilk Cuma günü (27 Ocak 1651) ikinci vaktinin sonlarına doğru 57 yaşında vefat etmiştir²¹. Cenazesi Mehmed Ağa Tekkesi Camii imamı Tatar Ali Efendi tarafından yıkanmış ve 28 Ocak 1651 tarihinde Fatih Cami'nde öğle namazından sonra kılınan cenaze namazının ardından Eyüp Nişanca'daki şeyhi Abdülmecîd-i Sivasî'nin kabrinin karşısına defnedilmiştir. Cenaze namazını Abdülmecîd-i Sivasî'nin oğlu Abdülbaki Efendi kıldırması²².

1.2. Tarikatı, Eserleri ve Halifeleri:

Abdülehad Nûrî Efendi, Halvetiyye'nin Şemsiyye koluna mensup bir şeyhtir²³. Yetiştirdiği talebeleri ve hizmetleri ile bu yolu bir hayli yaygın hale getiren Nûrî Efendi'nin Şemsiyye kolundan Sivasiyye isimli bir yol tesis ettiği nakledilmiştir²⁴. Silsilesi ise şu şekildedir:

¹⁷ Nazmî, *Hediyye*, s.225; Uşşakîzâde, *Zeyl*, s.540; Hocasâde, *Ziyâret*, s.88.

¹⁸ Müstakimzâde, *Mecelle*, vr.429a; Nathalie Clayer, *Mystiques Etat et Societe Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siecle a nos jours*, Leiden, 1994, s.100.

¹⁹ Müstakimzâde, *Şüyûh-ı Ayasofya*, vr.13a.

²⁰ Nazmî, *Hediyye*, s.224-225, 264.

²¹ Nazmî, *Hediyye*, s.226; Vassâf, *Sefîne*, c. III, s.361.

²² Nazmî, *Hediyye*, s. 227-228; Vassâf, *Sefîne*, c. III, s.361.

²³ Nazmî, *Hediyye*, s.58; Müstakimzâde, *Hülâsâ*, vr.10b.

²⁴ Vassaf, *Sefîne*, c.III, s.347; Safer Baba, *Istîlâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye- Tasavvuf Terimleri*, İstanbul: Heten Keten Yayınları 1998, s.218; Rüya Kılıç, "Sivas'tan İstanbul'a Bir Tarikat Portresi: Şemsiyye ve Sivasiyye", *Türkler*, Editör: H. Celal Güzel, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c. XI, s.125.

Abdülehad Nûrî-i Sivasî (1061/1651)> Abdülmecîd-i Sivasî (1049/1639)> Şemseddin Ahmed Sivasî (öl.1006/1597)> Abdülmecîd-i Şirvanî (971/1563)> Şahkubad-ı Şirvanî (950/1543-44)> Muhyiddîn Muhammed Rûkiyye (öl. 903/1497-98)> Ziyâeddîn Yusuf Mahdum-ı Şirvanî (öl. 890/1485)> Pîr-i Sâni Seyyid Yahya eş-Şirvanî (öl. 890/1485).

Bir diğ er silsilesi ise şöyledir: Abdülehad Nûrî-i Sivasî (1061/1651)> Abdülmecîd-i Sivasî (1049/1639)> Şemseddin Ahmed Sivasî (öl.1006/1597)> Muslihuddîn Halîfe (öl.?)> el-Hâc Hızır Amâsî (öl.?)> Habîb-i Karamânî (öl. 902/1497-98)> Pîr-i Sâni Seyyid Yahya eş-Şirvanî (öl. 890/1485)²⁵.

Abdülehad Nûrî Efendi'nin haklarında bilgi bulunan ve bulunmayan halifelerini şu şekilde sıralayabiliriz: 'Muhammed Nazmî Efendi, Simkeşzâde Feyzî Hasan Efendi, Bülbülcüzâde Abdülkerîm Fethî Efendi, Şeyh Seyyid Hüseyin Efendi, Esircizâde Hüseyin Efendi, Nefes Anbarı Zâkir Osman Efendi, Hamza Efendi, Çelebi Mustafa Efendi, Kubûrîzâde Ortanca Mustafa Efendi, Kutup Ahmed Efendi, Gevrekciizâde Mehmed Efendi, Bosnalı Karabaş Osman Efendi, Vaiz Süleyman Efendi, Mekkî Mehmed Efendi, Selebâf Mehmed Dede, Hasan Dede, Hammâmîzâde Mehmed Efendi, Kasımpaşalı Ahmed Efendi, Ârif Efendi, Yusuf Ağazâde Mustafa Efendi, Şeyh Veli Dede, Şeyh el-Hâc Sâdik Efendi, Kürkçübaşı Musa Ağa, Şeyh Âlimî Mehmed Efendi (Midilli Adası), Şeyh Mustafa Efendi (Midilli Adası), Filibeli Abdullah Efendi (Filibe), Varnalı Osman Efendi (Varna), Ankaralı Karabaş Mahmud Efendi (Ankara ve Edirne), Vâni Seyyid Mehmed Efendi (Van), Boğazhisarlı Mehmed Efendi (Boğazhisar), Kırımlı Cârullah Efendi (Kırım), Konyalı Seyyid Mehmed Efendi (Konya), Budinli Ahmed Efendi (Budin), Manisalı Şeyh Hüseyin Dede (Manisa-Alaşehir), Tokatlı Karabaş el-Hâc Osman Efendi (Tokat), Musa Dede (Karadeniz), Mehmed Efendi (Konya), Şeyh Ali Efendi (Medine), Abdurrahman-ı Kuddusî Efendi (Manisa), 'Unfî Karabaş Osman Dede (Canik), Midillili Şeyh Ahmed Efendi, Şeyhzâde Ahmed Efendi, Edirneli Osman Efendi, Rumelili Mehmed Efendi, Yanbolulu Şeyh Hüseyin Efendi, Dobrucalı Şeyh Veliyyüddîn Efendi, Kırımlı Zekeriyya Efendi, Şeyh Derviş Efendi, Şeyh Yusuf Efendi, Edirneli Şeyh Mustafa Efendi, Morali Şeyh Hüseyin Efendi, Rumelili Mustafa Efendi, Malkaralı Ömer Efendi'²⁶.

Velûd bir yazar olan Nûrî Efendi'nin eserlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz: 'Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd, Riyâzu'l-Ezkâr ve Hiyâzu'l-Esrâr, Risâletün Mûte'allikatün bi-Tayyi'l-Mekân, Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne, el-'Adlû ve'l-

²⁵ Nazmî, *Hediyye* s.121-123; Abdülehad Nûrî, *Silsilenâme-i Abdülehad Nûrî*, Süleymâniye Ktp., Çelebi Abdullah, 172, vr. 83a- 86b; Ahmed Sûzî Efendi, *Silsile-i Pîrân li Meşâyihî'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Ktp., Osman Huldi Öztürkler, nr. 63, vr. 29b-31b; aynı müellifi, *Dîvân-ı Sûzî*, Mustafa Efendi Matbaası, İstanbul, 1290, s.21-22.

²⁶ Nazmî, *Hediyye*, s.309-343; Müstakîmzâde, *Hülâsâ*, vr.59b-60a; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s.370-378.

*İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât, İsbâtü'l-Âlim ve's-Şu'ûr limen Kâne min-Ehli'l-Kubûr, Risâletün Müteallikatün bi-Kavlihî Te'âlâ 've en-Leyse li'l-İnsâni illâ mâ-Se'â, İnkâzu't-Tâlibîn 'an-Mehâvi'l-Gâfilîn, Hikmetü't-Te'âruz fî Sûreti't-Tenâkuz, Te'dîbü'l-Mütemerridîn, Risâletün fî-Deverâni's-Sûfiyye, Terceme-i Risâle-i Deverâni's-Sûfiyye, Dîvân, Tercüme-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn*²⁷. Şu eserler ise Nûrî Efendi'ye atfedilmektedir: 'Risâle-i Şerh-i Erba'iniyyât, Risâle fî-Muhabbeti'l-'Abdi li-Rabbihî, Risâle fî Şurûti Talebi li-'ilmi'n-Nâfi, Risâle-i Şart-ı İsticâbeti'd-Du'â, Risâle fî Hakîkati Leyleti'l-Kadr, Ravdatü'l-Cinân fî-Esrâri'd-Deverân, Vâridât, Sülûk, Ebeveyn-i Nebî, Risâle fî'l-Eoliyâ ve fî-Hayâti'l-Hızır ve'l-İlyâs, Risâle-i mâ-'Arafnâke, Risâletün fî nef'i Mesâ'i'l-Ahyâ'i li'l-Emvât, Risâletün fî Cevâzi Edâi'n-Nevâfili bi'l-Cemâ'a, Şerh-i Kelimâti Kümeyl bin Ziyâd, Merâtibi Ma'rifeti'r-Rahmân, Risâletü'l-İtriyye, Dürer-i Nûri, Risâletü't-Tâc, Hücetü'l-Vidâd, Risâletün fî'r-Reddi 'alâ men-Enkera 'İntifâ'a Ba'zi'l-Mü'minîn bi-Sa'yi Ba'zi İhvânihim, Risâletün fî'l-Kelâmi 'alâ Ba'zi 'Âyâtin mine'l-Kur'âni'l-Kerîmi, Silsilenâme-i Abdülehad Nûrî, Risâle fî Riyâza'²⁸.

Abdülehad Nûrî'nin halifeleri ve eserlerine bakıldığında genel olarak ilim ehli insanları tesiri altına aldığı ve Osmanlı topraklarında büyük çapta bir tesire sahip olduğu görülmektedir. Eserlerindeki sade üslup ve akıcı dil, Nûrî Efendi'nin ilmi derinliğini göstermesinin yanı sıra zihni bir bunalım sürecini idrak eden çevresini, ilmi verilerin rahatlığına ulaştırmayı amaçlayan bir çabanın da göstergesi niteliğindedir. Mürşidi ve dayısı Abdülmecîd-i Sivasî'nin sert üslubuna oranla oldukça yumuşak bir tarza sahip olan Abdülehad Nûrî'nin bu tavrının eserlerine de yansdığı söyleyebiliriz.

2. ABDÜLEHAD NÛRÎ-İ SİVASÎ'NİN SÛFİLERİN RAKS VE DEVERÂNI HAKKINDA KALEME ALDIĞI RİSALE: 'RİSÂLE Fİ DEVERÂNİ'S-SÛFİYYE'

Abdülehad Nûrî Efendi, Kadızâdeliler tarafından dile getirilen ve ehli sünnetin genel kanaatlerine aykırı fikirleri eleştirmek, bu fikirlerin halk arasında yayılmasını önlemek ve taassup ile hareket etmeyi bir tarafa bırakıp ilmî veriler

²⁷ Bursalı, *Sekiz Zât*, s.37-38; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s.368; Hocaâde, *Ziyâret*, s.89.

²⁸ Yılmaz, Necdet, *Abdülehad Nûrî-i Sivasî ve Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü's-Şühûd Adlı Eseri*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s.48; Mustafa Demirci, *Semâ Risâleleri*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s.79-110; İbrahim Baz, *Abdülehad Nûrî- Sivasî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış doktora tezi, Ankara 2004, s.231-265.

ışığında meselelere bakabilmeyi sağlayabilmek için eserler kaleme almıştır²⁹. Kadızâdeliler ve Sivasîler arasında; ‘zikir, musiki, ezan, mevlit ve Kur’ân-ı Kerim’in makamla okunmasının caiz olup olmadığı; Hz. Muhammed ve sahabeye isimleri geçtiği zaman ‘sallallahu aleyhi vesellem’ ve ‘radıyâllahu anh’ demenin meşru olup olmadığı; Resul-i Ekrem’in anne ve babasının imanla vefat edip etmediği; Firavun’un imanla ölüp ölmediği; Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin kâfir sayılıp sayılmayacağı; Yezîd’e lânet edip edilemeyeceği; kabir ziyaretinin caiz olup olmadığı; Regaip, Berat ve Kadir gibi mübarek gecelerde cemaatle nafile namaz kılınıp kılmamayacağı; tütün ve kahve gibi keyif verici maddelerin kullanılmasının haram olup olmadığı; rüşvet almanın mahiyeti ve hükmü’ gibi birçok konu tartışılmıştır³⁰. Abdülehad Nûrî Efendi, zikredilen konularda eserleri ve vaazları ile mücadele içerisinde aktif rol üstlenmiştir. Onun bu süreçte önemle üzerinde durduğu bir konu da sûfîlerin deverânı meselesidir. Nûrî Efendi, Kadızâdelilerin deverân konusundaki inkârcı ve katı tutumlarına risaleleri ile/yazılı ve vaazları ile/sözlü cevaplar vermiştir. O, deverân konusuna verdiği önemi bu konuda müstakil bir risale kaleme alarak ve Sünbül Sinan Efendi’nin (ö.936/1529-30) konuyla ilgili bir risalesini tercüme ederek göstermiştir³¹.

Kadızâdeliler, diğer meselelerde olduğu gibi, sûfîlerin sema, raks ve deverânları konusuna Hz. Peygamber döneminde olmadığı, sonradan ortaya çıkan uygulama ve âdetler olup bunların ‘bidat’ sınıfına girdiği gibi iddialarla bu uygulamalara şiddetle karşı çıkmışlardır. Onların bu düşüncelerini birçok sûfî eleştirmiş ve cevap vermiştir³². Nûrî Efendi de yukarıda zikredilen çalışmaları ile bu konudaki düşüncelerini dile getirme imkânı bulmuştur. Onun, çalışmamıza

²⁹ Necdet Sakaoğlu, “Kadızâdeliler-Sivâsîler”, *İA*, c.IV, s.367-369; Cengiz Gündoğdu, “XVII. Yüzyılda Tekke Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler-Kadızâdeliler Mücadelesi”, *İLAM*, 1998, c.III, Sayı: I, s.37-42.

³⁰ Kâtip Çelebi, *Mîzânü’l-Hak fi İhtiyâri’l-Ehak* -İslam’da Tenkit ve Tartışma Usûlü- (sad. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İstanbul 2001, s. 133-136; Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sivasî (971/1563-1049/1639) Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Görüşleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.95-122; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfîler, Devlet ve Ulema (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001, s.432.

³¹ Nûrî Efendi’nin bu tercüme çalışması başkasına ait bir eseri tercüme ettiği tek çalışmasıdır. Bu çalışmasının nüshalarını şu şekilde gösterebiliriz: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., nr. 3122/2. 12 varaktır. 160x105 (110x65) mm. ölçülerindedir. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., nr. 3172. 11 varaktır. 175x120 (115x60) mm. ölçülerindedir. Süleymaniye Ktp., Es’ad Efendi Bl., nr. 1434. (vr. 45-49). Baz, *Abdülehad Nûrî- Sivasî*, s.252. Bu çalışma, Mustafa Demirci tarafından günümüz harflerini aktarılmıştır. Bkz; Mustafa Demirci, *Sema Risaleleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 112-127.

³² Reşat Öngören, “Osmanlı Döneminde Sema ve Devrân Tartışmaları”, *Tasavvuf*, 2010, Sayı: 25, s.123-132; İsmail Kayaoğlu, “Raks ve Deverân Etrafında Tartışmalar”, *III. Uluslararası Mevlana Kongresi Bildirileri*, Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2003, s.291-303; Bilal Kemikli, “Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî’nin Konuya İlişkin Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, Sayı: 37, s.443-460.

konu olan 'Risâle fî deverâni's-sûfiyye' adlı çalışmasının içeriğine ve bu çalışmasında takip ettiği metoda geçmeden deverân hakkındaki düşüncelerine değinmenin isabetli olacağını düşünüyoruz.

2.1. Abdülehad Nûrî-i Sivasî'nin Raks ve Dev(e)rân Hakkındaki Görüşleri

Abdülehad Nûrî Efendi, sûfîlerin deverânı ile ilgili görüşlerini Allah'ı daimi bir zikir halinde anma noktasından hareketle dile getirmiştir. Ona göre, 'Onlar ayakta, otururken, yanları üzerine yatarken Allah'ı zikrederler'³³ ve 'Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ın zikrinden, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır'³⁴ ayetleri müminlere her an Allah'ı anmalarını emretmektedir. Ayetten anlaşıldığı kadarıyla bu zikir ayakta veya oturarak insanın bulunabileceği bütün halleri kapsmalıdır. Ona göre, sağlık ve hastalıkta, gece ve gündüz, karada ve denizde, seferde ve mukimlikte, yaz ve kış, gizli ve açık, harekette ve sükûtta, zorluk ve rahatta, hilm ve kızgınlıkta, tâat ve masiyyette, sevinçte ve üzüntüde, cenabet ve taharette, şiddet (zorluk) ve ferahta zikirten gafil olunmamalıdır³⁵. Ayrıca Allah, kendisini zikretmek konusunda herhangi bir sınır da koymamıştır. Yani, kıyam, kuûd, hareket, sükûn, gizlilik, açıklık ve deverân hali gibi zikir esnasında bulunulan durumun keyfiyetinde ne de çokluğu ve devamı gibi zikrin kemiyetinde herhangi bir kayıtlamada bulunulmamıştır³⁶. Ayette zikredilen 'ayakta ve oturarak ifadeleriyle' hareket ve hareketsizlik gibi ihtiyari; hastalık, zorluk ve musibet gibi gayri ihtiyarî hallerde de zikrin devamı emredilmektedir. Dolayısıyla bu ayet, ister ihtiyari isterse gayri ihtiyarî olsun deverân halinde de zikre devam etmeyi emretmektedir³⁷. Ona göre, sûfîlerin zikir esnasında söyledikleri 'kelime-i tevhid' Kur'ân'dan yarım ayet olduğu için³⁸ cünüp, hayız veya abdestsiz her halde tekrarlanabilecek bir cümledir. Hatta ona göre 'nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz'³⁹ fehvasınca birey bu zikirden hiçbir zaman gafil olmamalıdır⁴⁰.

Nûrî Efendi'ye göre, sûfîlerin deverânı meleklerin arşın etrafında, hacıların telbiye ile Kâbe'nin etrafında deverân etmelerine ve feleklerin kendi mülkünden olan bütün cevher çeşitlerinin o feleğin cezbesine kapılmasına benzemektedir. Sûfî de bu nakledilen unsurlar gibi Rahman olan Allah'a teveccühü neticesinde deverân ile onu

³³ Âl-i İmran 3/191.

³⁴ en-Nur 24/37.

³⁵ Abdülehad Nûrî, *Riyâz*, vr.2a-b, 20b.

³⁶ Abdülehad Nûrî, *Riyâz*, vr.22a.

³⁷ Abdülehad Nûrî'ye göre, deverânda aslanan gayri ihtiyari bir şekilde gerçekleşmesidir. Abdülehad Nûrî, *Riyâz*, vr.2a-b, 20b.

³⁸ es-Saffat 37/35; el-Muhammed 47/21.

³⁹ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, c.V, s.663

⁴⁰ Abdülehad Nûrî-i Sivasî, *Risâle fî hakkı'd-Deverâni'-Sûfiyye*, s.91.

zikretmeye yönelmektedir⁴¹. Ona göre semadaki lezzet nefsanî değil aşk ile ortaya çıkan ilahî ve ruhanî bir lezzettir. Dolayısıyla kişinin böylesine manevi bir atmosferi terennüm etmesine yardımcı olan deverâna karşı çıkmak daha da ötesinde deverân ile meşgul olanları küfür ile itham etmek son derece anlamsızdır⁴².

Nûrî Efendi, ilahî aşkın galebe çalması ile dervişlerin deverân yaparak Hakk'ı zikretmeye yöneldiklerini savunmuştur. Ona göre, böyle bir durumda sûfî, zikirden geri durmamalı tam aksine zikrini artırarak devam etmelidir ki nefesine ve şeytanlara galip gelebilsin⁴³.

Nûrî Efendi, hakikate ulaşabilmek ve nefsin arzularını kırabilmek noktasında zikrin, özellikle de deverân ile yapılan zikrin son derece tesirli olduğu kanaatindedir. O, şu mısralarında bu düşüncesini dile getirmiştir:

*'Olmak dilersen ehl-i sır, cünd-i kuvâ-yı nefsi kır
Şevk ile darb-ı zikre gir devrâna gel devrâna gel'*⁴⁴

*'Ey sûfî safâ ile devrân ide gör devrân
Gel 'âlem-i bâlâyâ cevân ide gör cevân'*⁴⁵

*'Şevk ile semâ' eylese yâ 'ışk ile deverân
Soyımsa sivâ sevbini çâk itse giribân*

*Ref' ide hicâbı ara yirden ana cânân
'Âlemde 'aceb 'izzet olur 'ışk-ı İlâhî'*⁴⁶

*'Sırr-ı tevhîdün Hüddâ'yâ kıl tecellîsin 'âyân
Tûr-ı tende tâ ki lâ-ya'kıl ola Mûsâ-yı cân*

*Dîde-i dil açılup görsün Cemâlün nûrını
Sîneler çâk eyleyüp girsün semâ'a 'âşıkân'*⁴⁷

⁴¹ Abdülehad Nûrî, *Riyâz*, vr.22a-22b.

⁴² Nûrî, *Riyâz*, vr.24b.

⁴³ Nûrî, *Deverân*, s.91-92.

⁴⁴ Nûrî, *Dîvân*, vr.47a.

⁴⁵ Nûrî, *Dîvân*, vr.54b.

⁴⁶ Nûrî, *Dîvân*, vr.67b.

⁴⁷ Nûrî, *Dîvân*, vr.68b. Bu konuda geniş bilgi için bkz; Baz, *Abdülehad Nûrî*, s.113-115. Nûrî Efendi'nin şiirleri ile deverânı savunmasına dair bkz; Bilal Kemikli, "Sivaslı Şair Mutasavvıf Abdülehad Nuri ve Bir Şiiri", *Altıncı Şehir*, 1997, Sayı: II, s.33-34.

2.2. Abdülehad Nûrî-i Sivasî'nin 'Risâle fî deverâni's-sûfiyye' Adlı Eseri ve Sonuç

Nûrî Efendi'nin bu çalışması farklı kaynaklarda değişik isimlerle yer almıştır. Örneğin Bursalı Mehmet Tahir (ö. 1343/1925) ve Hocaşâde (ö. 1332/1914) onun bu eseri hakkında 'Risâle fî cevâzi deverâni's-sûfiyye bi'l-lügati't- Türkiyye'⁴⁸, Hüseyin Vassaf (ö. 1347/1929); 'Ravzatü'l-cinân fî-esrâri'd-deverân'⁴⁹, Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1338/1920) ise 'Risâletü'd-deverân li-gavsi hâza'z-zamân'⁵⁰ gibi isimlerle bilgi sunmuşlardır. Nûrî Efendi'nin mezkûr eserinin tespit edilen nüshaları şunlardır:

- a. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 3044/2.
- b. Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/11.
- c. Litoğrafya Baskısı, İstanbul, Tarihsiz⁵¹.
- d. İst. Beld. Kip., Muallim Cevdet, m. 494⁵².

Nûrî Efendi'nin bu eseri İstanbul'da litografya baskısı yapılan tek eseridir. Eserde baskı tarihi yer almamaktadır⁵³.

Nûrî Efendi, eserine hamdele ve salvele ile başladıktan sonra eserini yazma sebebini 'ihvanlarından bazılarının sûfîlerin raks ve deverânları hakkında Türkçe bir risale yazmasını kendisinden istemeleri' şeklinde dile getirmiştir⁵⁴. Sivasî, eserinde usul olarak konuyu açıkça dile getiren bir ayetin olmadığını⁵⁵ söyledikten sonra hadislerle konuya ışık tutmaya çalışmış ardından da kıyas metodunu kullanarak deverânın cevazı yönündeki görüşünü temellendirmeye çalışmıştır. Hadislerin anlamlarına bazen metin içerisinde bazen de eserin kenarında yer vermiştir⁵⁶.

Sivasî, sûfîlerin raks ve deverânları hakkındaki görüşlerini ifadeye geçmeden bu konuda müspet yönde görüş bildiren birçok âlimin olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda Sivasî, 'Sirâcüddîn Bülkînî, Şeyhülislâm İzzüddîn İbn Abdisselâm, İmam Gazalî, İmam Suyutî, Davûd-ı Kayserî, Molla Câmî, İmam Semerkandî, Şeyh İmam Abdülvehhâb Şî'rânî, Şeyhülislam Ali Cemâlî, Şeyhülislam Sa'dî

⁴⁸ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s.122; Hocaşâde, *Ziyâret*, s.89.

⁴⁹ Vassaf, *Sefîne*, c. III, s.368.

⁵⁰ Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-Arifîn*, c. I, s.493.

⁵¹ Baz, *Abdülehad Nûrî*, s.251.

⁵² Kemikli, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Sema Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri", s.451.

⁵³ Baz, *Abdülehad Nûrî*, s.251.

⁵⁴ Sivasî, *Risâle*, s.92.

⁵⁵ Sivasî, *Risâle*, s.92.

⁵⁶ Örneğin bkz., Sivasî, *Risâle*, s.94.

Efendi, Şeyhülislam Efdal-zâde ve Molla Arab' gibi birçok ismin dev(e)rân konusunda müspet yönde tavır koyduklarına değinmiş ve bu konuda kendi fikirlerini bu isimlerin usul ve yöntemlerine dayandırarak ifade edeceğini eserin başında dile getirmiştir⁵⁷. Daha erken dönemlerde de deverân uygulamalarının görüldüğünü, Hasan-ı Basri (ö. 110/728)⁵⁸ ve Davud-ı Tâî (ö. 165/781)⁵⁹ gibi bazı isimlerden yaptığı nakillerle dile getirmeye çalışmıştır. Sivasî, Hz. Aişe'nin Habeşlilerin mescitte sergiledikleri gösteriyi Hz. Peygamber'in koltuk altından izlemesini deverân için delil kabul etmiştir. O, deverânın caiz olduğu yönündeki kanaatini desteklemek için âlimlerin sevindiklerinde deverân etmeleri ve Hz. Davud'un kendisini huzura kavuşturan bir haber aldığında deverân etmesi gibi verilerle desteklemeye çalışmıştır⁶⁰.

Nûrî Efendi, deverân konusunda icma olup olmadığı yönündeki tartışmalara da değinmiş, sahabenin açık bir delile dayanarak yaptıkları fikir birlikteliklerinin inkârının küfrü gerektiğini bunun dışında sahabenin bir kısmının fikir birliği ettiği bir kısmının ise sessiz kaldığı konuları kabul etmeyenlerin şaşırması olarak kabul edileceklerini ama küfürle itham edilemeyeceklerini ve sahabeden sonraki nesillerin sahabenin icmalarına bir delil olmaksızın muhalefet ettikleri konularda aksine görüş bildirenlerin şaşırma veya küfürle itham edilemeyeceklerini ifade etmiştir⁶¹.

Nûrî Efendi'nin risalede deverânın caiz olduğuna dair Sultan Muhammed ve Sultan Ahmed Han dönemlerindeki uygulamaları da delil olarak takdim ettiği görülmektedir⁶². Yine Nûrî Efendi, kendisi Hanefî mezhebine mensup birisi olmasına rağmen bu konuda Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir. Örneğin Şafiîlerin bu konudaki görüşlerini detaylı bir şekilde risalesinde irdemiştir⁶³.

Nûrî Efendi, deverân konusunu derinlemesine irdemiştir. Deverân konusunda lehte veya aleyhte görüş bildiren birçok isim ve eserine yer veren Nûrî Efendi, birçok tefsir, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis ve tasavvufî kaynaktan alıntı yapmıştır. Onun Risâlesinde istifade ettiği kaynakları şu şekilde gösterebiliriz:

⁵⁷ Sivasî, *Risâle*, s.92–93.

⁵⁸ Sivasî, *Risâle*, s.99.

⁵⁹ Sivasî, *Risâle*, s.100.

⁶⁰ Sivasî, *Risâle*, s.94.

⁶¹ Sivasî, *Risâle*, s.97.

⁶² Sivasî, *Risâle*, s.102.

⁶³ Sivasî, *Risâle*, s.92.

Müellif Adı	Eser Adı	Müellifin Mezhebi
Sadruşşerîa Ubeydullah b. Mes'ud b. Tâcişşerîa (ö. 747/1346)	<i>Tenkîhu'l-usûl</i> ⁶⁴	Hanefî
Sadruşşerîa Ubeydullah b. Mes'ud b. Tâcişşerîa (ö. 747/1346)	<i>et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh</i> ⁶⁵	Hanefî
Sadüddîn Mesûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî/Saduddin Taftazânî (ö. 792/1390)	<i>et-Telvih ila keşfü'l-Hakaiki'l-Tenkîh</i> ⁶⁶	Hanefî/Şafîî
Şemseddin Ahmed/ İbn Kemal (ö. 940/1534) ⁶⁷	<i>Tabakâtu'l-Müctehidîn</i> ⁶⁸	Hanefî
Âlim b. Alâ el-Erderpetî'nin (ö. 786/1384)	<i>Fetâvâ-yı Tatarhânî</i> ⁶⁹	Hanefî
Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310)	<i>Şerh-i Menâr</i> ⁷⁰	Hanefî

⁶⁴ Şükrü Özen, "Sadruşşerîa", *İA*, c.XXXV, s.427-431.

⁶⁵ Sadruşşerîa'nın Tenkîhu'l-Usûl'e yaptığı şerhtir. Özen, "Sadruşşerîa", *İA*, c.XXXV, s.427-431.

⁶⁶ Taftazanî'nin Tavzîh'e yaptığı şerhtir. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yalçkaya, İstanbul, 1941-1943, c.I, s.496; eş-Şevkânî, *el-Bedrüt-Tâli*, Kahire 1348, c.II, s.303; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde*, nşr. 'Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr- Kâmil Kâmil Bekrî, Kahire 1968, c.I, s.207.

⁶⁷ Nûrî Efendi, Risâle'de '*Tabakâtu'l-Müctehidîn'de belirtildiğine göre...*' şeklinde genel bir ifade kullanmıştır. Bu başlıkta birçok eser vardır. Birçok âlimin kabul ettiği ve sistemini benimseyerek kendisinden nakillerde bulunduğu meşhur Tabakâtu'l-Müctehidîn adlı bir çalışma İbn Kemal'e aittir. Nûrî Efendi'nin bahsettiği çalışma muhtemelen bu zatın çalışmasıdır.

⁶⁸ İbn Kemal, *Tabakâtu'l-Müctehidîn*, Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1602.

⁶⁹ Tuğba Demirkan, *Fetâvâ-yı Tatarhâniyye'nin Fıkıh Tarihindeki Yeri (Aile Hukuku Örneği)*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s.28-160.

⁷⁰ Bu esere İbn Melek/Abdüllatif b. Abdülaziz b. Eminüddin er-Rûmî (ö.821/1418'den sonra) de şerh yazmıştır. Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lam*, c.IV, s.3146; Mehmet Şener, "İbn Melek'in Hukûki Yönü ve Menâr Şerhi", *Türk Kültüründe Tire Sempozyumu*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s.43-48; Mustafa Bakır, "Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menâr Şerhi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, Sayı: 9, s.40-66. Nûrî Efendi, Risâle'de şerhin kime ait olduğunu belirtmemiştir. Fakat Risâle'nin ilerleyen noktalarında 'Menâr' adlı eserin kendisinden de istifade ettiğini belirtmektedir. Biz, buradan hareketle Menâr adlı çalışmasına yine Nesefî tarafından yapılan şerhin kullanılmış olabileceğinden hareketle bu çalışmayı tabloya ekledik. Nûrî Efendi'nin bahsettiği şerh, İbn Melek'e de ait olabilir.

Radıyüddin Ebü'l-Fedâil Hasan b. Muhammed es-Sagânî'nin (ö. 650/1252)	<i>Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye min Sihâhi'l-Ahbâri'l-Mustafaviyye (Meşârik)</i> ⁷¹	Hanefî
Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazalî/ İmam Gazalî (ö. 505/1111)	<i>İhyâ Ulûmiddîn</i> ⁷²	Şafiî
Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî/ Şihâbüddin Sühreverdî (ö. 632/1234)	<i>Avârifü'l-Maârif</i> ⁷³	Şafiî
Ebu'l-Berakât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310)	<i>Umde</i> ⁷⁴	Hanefî
Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayri-es-Suyutî/ İmam Suyutî (ö. 911/1505)	<i>Fetevâ-yı Hadîsiyye</i> ⁷⁵	Şafiî
Ebü Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî/ Celalüddin Devvânî (ö. 908/1502)	<i>Şerh-i Heyâkil</i> ⁷⁶	Şafiî
Derviş Ahmed/ Âşıkpaşazâde (ö. 890(?)/1484(?))	<i>Tevârih-i Âl-i Osmân</i> ⁷⁷	Hanefî

⁷¹ Sağani'nin Buhari ve Müslim'in tekrarlarını atarak cem ettiği eserdir. Suat Koca, "İbn Melek'in Mebâriku'l-Ezhâr Şerhu Meşâriki'l-Envâr'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, Sayı: 53:1, s.1-33.

⁷² Mustafa Çağrıncı, "İhyâ Ulûmi'd-Dîn", *İA*, c.XXII, s.10.

⁷³ Süleymaniye, Lala İsmail Paşa,180.By; Süleymaniye, Ayasofya, 1963; Süleymaniye, Nafiz Paşa, 428/1. Ethem Cebecioğlu, "Klasiklerimiz XI: Avârifü'l-Maârif, Ebu Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, s.239-264.

⁷⁴ Ehl-i sünnet akaidinin bir özetidir. Murtaza Bedir, "Ebu'l-Berakât en-Nesefî", *İA*, c.XXXII, s.568.

⁷⁵ "Fetâvâl-Hadîsiyye" türünde eserler, hadislerle, verilen fetvaların bir araya getirildiği çalışmalardır. Mehmet Görmez, "Fıkhü'l-Hadîs", *İA*, c.XII, s.548.

⁷⁶ Bu eserin orijinal adı "*Şevâkil el-Hûr fî Şerh-i Heyâkil el-Nûr*" şeklinde geçmektedir. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, K.2332, 2/a'dadır. Dili Arapça'dır. Harun Anay, *Celâleddîn Devvânî, Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s.115-116.

⁷⁷ M. Fuad Köprülü, "Âşık Paşa-zâde", *İA* (Millî Eğitim), c.I, s.706-709; Abdülkadir Özcan, 'Aşıkpaşazâde', *İA*, c.IV, s.7.

Mukâtil b. Süleyman (ö. 767(?))	<i>et-Tefsîrû'l-Kebîr</i> ⁷⁸	-----
Abdullah b. Ömer b. Muhammed Nasiruddin el Beydavi (ö. 685/1286)	<i>Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vîl</i> ⁷⁹	Şafîî
Şemseddin Ahmed/ Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)	<i>Risâle fî fetva'r-raks</i> ⁸⁰	Hanefî
Ebu'l-Berakât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310)	<i>Menâru'l-Envâr</i> ⁸¹	Hanefî
Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273)	<i>el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân</i> ⁸²	Malikî
Tâhir b. Ahmed el-Buhârî (ö. 542/1147)	<i>Hulâsatü'l-Fetavâ</i> ⁸³	Hanefî
Kâdihan Fahrudin el-Ferğânî (ö. 592/1196)	<i>el-Fetâvâ'l-Hâniyye (Fetâvâ-i Kâdihân)</i> ⁸⁴	Hanefî
Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî/ Zemahşerî (ö. 538/1144)	<i>el-Keşşâf an hakâii gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-eķâvîl fî vücûhi't-te'vîl</i> ⁸⁵	Hanefî

⁷⁸ 'Tefsîru Mukâtil b. Süleymân' adıyla Abdullah Mahmûd Şehhâte tarafından Kahire'de 1979-1989'da beş cilt olarak neşredilmiştir. İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1976, c.XXI, Sayı: I, s.17-18.

⁷⁹ İsmail Cerrahoğlu, "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl", *İA*, c.XI, s.261.

⁸⁰ Nûrî Efendi, *Risâle'de Kemalpaşazâde'nin bu eserinin adını açıkça zikretmemiş, Kemalpaşazâde'ye; 'Sûfîlerin raksı/deverânı kat'î delille haram mıdır?' şeklinde sorulan bir soruya verdiği cevabı nakletmiştir. Yaptığımız tetkikte, Kemalpaşazâde'ye sorulan soru ve verdiği cevabın bu eserde olduğunu gözlemledik. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 696, vr.3a-3b. İlyas Çelebi, "Kemâlpaşazâde", *İA*, c.XXV, s.247.*

⁸¹ Nesefî, Hanefî fıkıh usulü tarihinde üzerinde en fazla çalışma yapılan bu metni Pezdevî ile Serahsî'nin eserinden özetlediğini ve tertibinde Pezdevî'nin tarzına bağlı kaldığını belirtmiştir. Murtaza Bedir, "Ebu'l-Berakât en-Nesefî", *İA*, c.XXXII, s.568; Ferhat Koca, "Menâru'l-Envâr", *İA*, c.XXIX, s.119.

⁸² Tayyar Altıkulaç, "Kurtubî", *İA*, c.XXVI, s.455.

⁸³ M. Esat Kılıçer, "Buhârî, Tahir b. Ahmed", *İA*, c.VI, s.376.

⁸⁴ Ahmet Özel, "Kâdihân", *İA*, c.XXIV, s.123.

⁸⁵ Zemahşerî, fikhî açıdan Hanefî mezhebine mensup olmakla birlikte itikadî yönden Mutezilî olarak kabul edilmiştir. Mustafa Öztürk - Mehmet Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *İA*, c.XLIV, s.246.

Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî/ İmam Süyûtî (ö. 911/1505)	<i>Nikâye</i> ⁸⁶	Şafiî
Ebü'l-Feth Celâlüddîn Hâce Muhammed b. Muhammed el-Hâfızî el-Buhârî/ Muhammed Parsa (ö. 822/1420)	<i>Faslü'l-Hitâb</i> ⁸⁷	Hanefî
Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazalî/ İmam Gazalî (ö.505/1111)	<i>el-Munkızu mine'd-Dalâl</i> ⁸⁸	Şafiî
Mustafa b. Mehmed Ali/ Bostan Efendi (ö. 977/1570)	<i>İzâhu'l-İslâh</i> ⁸⁹	Hanefî
Ebü'l-Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî/ İmam Kuşeyrî (ö. 465/1072)	<i>Risâle</i> ⁹⁰	Şafiî
Şeyh Ahmed b. Muhammed/ Ahmed el-Gazzalî (ö. 520/1126)	<i>Bevâriku'l-İlmâ fi'r-reddi alâ men yuharrimü's-semâ</i> ⁹¹	Şafiî

⁸⁶ Müellif, bu eserden İmam Suyuti'nin eseri olarak bahsetmiştir. Fakat yaptığımız kütüphane taramalarında Suyuti'ye ait 'Nikaye' adlı bir çalışmaya rastlamadık. Bununla birlikte Sadruşşeria'ya ait 'Vikaye' adlı eseri 'Nikaye' adıyla torununun şerh ettiğini ve bu eserin uzun yıllar Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulduğunu gördük. Müellifin bahsettiği eser, Sadruşşeria'nın torunu tarafından yapılan bu şerh olmalıdır. Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, c.17, Sayı: 1, s.37.

⁸⁷ Çeşitli tasavvuf terimlerini, ricâlü'l-gayb, ashap ve Ehl-i beyte muhabbet gibi konuları ihtiva eden farsça bir eserdir. Hamid Algar, "Muhammed Parsa", *İA*, c.XXX, s.564.

⁸⁸ Mustafa Çağrıncı, "el-Munkizü mine'd-Dalâl", *İA*, c.XXXII, s.17.

⁸⁹ Nürî Efendi, Risâle'de Bostan Efendi'nin eserinin ismini zikretmemiştir. Yaptığımız taramalarda Bostan Efendi'nin Kanuni devrinin ilk yirmi iki yılını konu edinen 'Süleymannâme'; Beyzavî tefsirinden Enam suresine kadar yaptığı haşiye olan 'Hâşiye alâ tefsiri sûreti'l-En'am' ve Kemalpaşazâde'nin İslâhu'l-Vikâye adlı eserine 'İzâhu'l-İslâh' adlı haşiyesi olan çalışmalarını tespit ettik. Nezihî Aykut, "Bostan Çelebi", *İA*, c.VI, s.308. Nürî Efendi'nin, Bostan Efendi'nin son zikredilen eserinden faydalandığı kanaatinden hareketle tabloda Bostan Efendi'nin bu eserine yer verilmiştir. Bu eser hakkında bkz., Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s.78, 108, 112.

⁹⁰ Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî", *İA*, c.XXVI, s.474.

⁹¹ Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi* (Mecmû'âtü't-tevârihi'l-Mevlevîyye), Hazırlayan: Cem Zorlu, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s.297; Süleyman Uludağ, "Ahmed el-Gazzalî", *İA*, c.II, s.70.

Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî/ İmam Süyûtî (ö. 911/1505)	<i>el-Câmiu'l-Kebir</i> ⁹²	Şafîî
Sadüddîn Mesûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî/ Saduddin Taftazanî (ö. 791/1390)	<i>Şerhü'l-Akâid</i> ⁹³	Hanefî/Şafîî
Ebû'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısırî (ö. 973/1565)/İmam Şaranî	<i>el-Yevâkıit ve'l-cevâhir fi beyâni aķâidi'l-ekâbir</i> ⁹⁴	Hanefî

Tabloda görüldüğü gibi otuz civarındaki tefsir, fıkıh, fıkıh usulü, akaid ve tasavvufî içerikli eserden istifade ederek risaleyi şekillendiren Nûrî Efendi, deverân ve zikir konularının doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için ağırlıklı olarak usûl-i dîniyye ve usûl-i fıkhiyyeye dair konular üzerinde durmuştur. Bir başka ifadeyle o, meseleyi imanî ve fikhî açılardan değerlendirmiş ve konuya dair sağlıklı bir fetvanın verilebilmesi için takip edilmesi gereken doğru yöntemi tespit edip bu yöntemle meselenin değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmeye çalışmıştır. Çalışmasının sonlarına doğru dile getirdiği şu ifadeleri onun konuya bakış açısını ve yöntemini göstermesi bakımından önemlidir: 'Çünkü nahiv ve meâni lafzın bilinmesinin gerekli şartıyken usûl-i din ve usûl-i fıkıh bilmek de delilin türlerini ve mezheplerin görüş farklılıklarının temelini bilmek için şarttır. Unutulmamalıdır ki yetmiş üç fırkanın hepsi de ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerden hareket etmişler ve kendi mezheplerine göre fetva vermişlerdir. Netice olarak usûl-i din bilmeyenlerden yüz çevirmek gerekir. Zira "جواب الاحق السكوت"⁹⁵ denilmiştir. Cahiller özellikle öne geçmeye çalışırlar. kabilinden bir yapıları vardır. Onlarla bahse⁹⁶ اَلْحَصَامُ girmek/konuşmak/tartışmak dinde haram olan tartışma sınıfına girer.'

⁹² Halit Özkan, "Suyuti", *İA*, c.XXXVIII, s.191.

⁹³ Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi* (Şerhu'l-Akâid), Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980, s.1-65.

⁹⁴ Muhyiddin İbnü'l-Arabî başta olmak üzere sûfilerin ve kelâm âlimlerinin itikadî görüşlerinin genelde soru-cevap şeklinde anlatıldığı hacimli bir eserdir. Hayri Kaplan, "Şa'ranî", *İA*, c.XXXVIII, s.348.

⁹⁵ Cahilin cevabı susmak/cevap vermemektir.

⁹⁶ el-Bakara 2/204. Ayetin tamamı şöyledir: 'İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır.'

Nûrî Efendi, dev(e)rân gibi hakkında açık ayet bulunmayan icthadî meselelerde yöneticilere yakınlık elde etmek veya bazı çevrelere hoş görünmek adına taassup ve aşırı tutumlarla meselelere bakmanın kimseye fayda getirmeyeceğini belirterek dönemindeki tartışmaların ana sebeplerini de bu şekilde dile getirmiştir.

Nûrî Efendi, kendisinden önce dev(e)rân konusunda lehte veya aleyhte görüş bildiren birçok ismin konuya dair görüşlerini derinlemesine tahlil etmiş ve bu verileri bir usul dâhilinde ilmî bir süzgeçten geçirmiştir. Tartışma güdüsüyle değil hakikatin ortaya çıkması amacıyla risaleyi kaleme aldığını belirten Nûrî Efendi, dev(e)rân konusunda lehte görüş bildirmiş ve bu görüşü benimsemesinin gerekçelerini risalede detaylı bir şekilde dile getirmiştir.⁹⁷

Nûrî Efendi'nin bu risalesi ile sûfîlerin dev(e)rân tartışmalarına dair kaleme aldıkları diğer risaleler arasında bazı benzerlikler olmakla beraber, Nûrî Efendi'nin bu risalesi kullanılan dilin sadeliği, ikna edici delillere sahip oluşu, fıkıh usûl ilmini ustaca kullanması ve üslup olarak yumuşak bir tarzda kaleme alınması gibi yönleriyle diğer eserler/risaleler arasında özgün bir konuma sahiptir.⁹⁸ İsmail-i Sivasî'nin aynı konuyla ilgili bir fetvasına,⁹⁹ içerik ve usul olarak benzeyen risale Nûrî Efendi'nin dev(e)rân usulünü benimseyen bir sûfî olması ve uyguladığı bu eğitim metodunun ilim ve vicdana uygunluğuna dair bir çalışma olarak bu risaleyi kaleme alması açısından daha da anlamlı kılmaktadır.

3. ABDÜLEHAD NÛRÎ-İ SİVASÎ'NİN 'RİSÂLE FÎ HAKKİ'D-DEVERÂNİ'S-SÛFİYYE' ADLI ESERİNİN (SADELEŞTİRİLMİŞ) METNİ

هذا رسالة حضرة شيخ عبد الواحد النورى الخلوتى فى حق الدوران الصوفية

Sûfîlerin Dev(e)rânı Hakkında Abdülehad Nûrî-i el-Halvetî'nin
Risalesidir:

⁹⁷ Nûrî, *Deverân*, s.104-105.

⁹⁸ Ümmü Sinan, *Risâle-i Deverânî's-Sûfîyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi Bölümü, Nr. 3044/2; Terceme-i Risâle-i Deverânî's-Sûfîyye, Süleymâniye Kütüphanesi, Mahmûd Efendi Bölümü, Nr.3122/2; Dilaver Güner, "Semâ ve Devrân Hakkında İki Risâle: Zenbilli Ali Efendi'nin Risâlesi", *Marife*, 2003, Sayı: I, s.256-258; Ahmet İnanır, "İbn Bahâeddin'in 'Risâle alâ Risâle Ali Çelebi fî'd-Deverân ve'r-Raks' Adlı Risâlesinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirilmesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, Sayı: II, s.127-163; Ferhat Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, Sayı: XIII, s.25-74.

⁹⁹ Çınar, "İsmail es-Sivasî ve Sûfîlerin Raks/Deverânı Hakkında Verdiği Bir Fetvası", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2009, Cilt: XIII/I, s. 341-358.

Bize ümmetin âlimlerinin değişik görüşlerini ve imamlardan müçtehit olanların sözlerini bir gelişme/ilerleme yaparak bir nimet olarak lutfeden Allah Teâlâ'ya hamdolsun. Allah Teâlâ'ya kavuşmayı arzu edenlere, hayr ve merhamet sebebi olan Efendimiz, övülmüş Hz. Muhammed'e (sav) salât ve selam olsun.

Bazı kardeşlerimiz, Allah Teâlâ onların kalplerini ve sözlerini sabit eylesin, bu fakir ve hata sahibinden 'sûfilerin deverânî' hususunda birçok söz işittiklerini ve bu bilgi karmaşasından gönüllerinin huzursuz olduklarını söyleyerek 'Sizlerden bu konuda kısa ve faydalı Türkçe bir risale kaleme almanızı ve o risalede bu meseleyi usûl ve furûunu takrir etmenizi rica eder ve bekleriz' dediklerinde ben de 'İsteyeni azarlama'¹⁰⁰ ayeti gereğince Türkçe bir çalışmaya gayret ettim. Tevfik Allah'tandır. O, ne güzel dosttur.

Şu konu bilinmelidir ki sûfilerin deverânlarının haram veya helal olduğuna dair hüküm koyucudan kat'î bir delil veya dört büyük imamdan bilinen ve yaygın herhangi bir fetva bize ulaşmamıştır. Sûfilerin¹⁰¹ dev(e)rân yapmaları mezhep imamlarından sonra ortaya çıkan bir meseledir. Fakat 'raks' konusunda dört büyük imam arasında farklı görüşlere rastlanmaktadır. Bunları inşallah nakledeceğiz. Bundan dolayı bazı din bilginleri deverânı raksa kıyas ederek haram olduğuna hükmetmişlerdir. Bazı ileri gelen meşâyih-i İslâm da ona 'raks' ismini vererek dev(e)rân edenleri engellemek için aşırıya gidip bu konuda ısrarcı olanları cezalandırmak düşüncesiyle aşırı fetvalar vermişlerdir. Onların bu fetvalarını duyan ve görenler dehşete düşer ve dinleyenler haşyete kapılır. Ancak büyük din âlimlerinden meşâyih-i İslâm'dan bazıları, örneğin mütekaddiminden Sirâcüddîn Bülkînî (ö. 805/1403), Şeyhülislâm İzzüddîn İbn Abdisselâm, İmam Gazalî, İmam

¹⁰⁰ ed-Duha 93/10.

¹⁰¹ Büyük şeyhler 'Tabakât-ı Müçtehidîn'de yazdıkları üzere aslında Tâbii'nden müçtehit olan kimselerdir ve altı imamdır ki onların dördü meşhurdur. Onlardan ikisi Dâvûd-ı Tâî ve Süfyân-ı Sevrî'dir. *Mutavvelât'ta* 'عند الثوري' ve 'عند الداود' dedikleri kimseler bu kimselerdir. Bazı kimseler Süfyân b. Uyeyne, Dâvûd ve İsfehânî'nin dinde müçtehit olduklarını söylerler. Bunlardan sonra Hanefî'den İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed; Şafii'den Müznî ve diğerleri mezhepte müçtehit olanlar gelir denilmiştir. Dâvûd-ı Tâî ve Süfyân-ı Sevrî sûfilerin üstatları zümresindedirler ve meşayihitirler. Ayrıca şeyhlerden 'meselelerde müçtehit' ve 'ashab-ı tercih' addolunanlar birkaç yüz civarında vardır ki onlar furu'da içtihat ettiklerinden hariç nefsin kötü sıfatlarının nasıl islah edileceği, kalbin hastalıklarına nasıl ilaç olunacağı ve göğsün emir ve yasaklara nasıl açık hale getirileceği gibi konularda nice meselelerde hüküm çıkarmışlardır. Onlar, üç-dört yüz bölümlü kitaplar kaleme almışlardır ki bir âlim onları bilmeyince dinde kâmil bir fakih olamaz. Onun için İmam Azam hazretleri dinde fakih olmayı ما لها وما عليها şeklinde tarif etmiştir. Üç yönlü bir ilme ulaşmak için öncelikle 'fikh-ı ekber' denilen kelam ilmine ardından ilimlerin en yücesi olan ahlak ve tasavvuf ilmine yönelmek gerekir. Yerine getirilmesi gereken üçüncü ilim ise 'fikh-ı aşgar' denilen furuu ilimdir. *Tavzih'de*, Telvih'in başında, *Fetavâ-yı Tatarhânî'nin* girişinde ve *Mutavvelât'ın* çeşitli yerlerinde böyle buyrulmuştur.

Suyuti, Davud-ı Kayserî, Molla Câmî, İmam Semerkandî, Şeyh İmam Abdülvehhâb Şarânî, Şeyhülislam Ali Cemâlî, Şeyhülislam Sa'dî Efendi (ö. 946/1539), Şeyhülislam Efdal-zâde (ö. 908/1503), Molla Arap (ö. 938/1531) ve bunların emsali niceleri, meşayih-i izamın mütekaddimin ve müteahhirinin hepsi ruhsat tarafında bulunup sûflerin deverânlarının, ehline caiz ve mubah olduğu yönünde fetvalar vermişlerdir. Onlar, bu konuda birçok risale kaleme almışlardır ki onların bu risalelerde dile getirdikleri delillerin ve yöntemlerin tamamını bu küçük risalede detaylı bir şekilde açıklama imkânı bulunmamaktadır. Onların bu konudaki görüşlerini kısaca ifade edebiliriz ki onların bu konuda ilk sözleri 'Usulümüzde sûflerin deverân dediklere şeye raks deme imkânı bulunmamaktadır' olmuştur. Çünkü 'raks' sözlükte; 'Oynamak kastıyla yapılan ölçülü hareketlere' denir. Bu hareketlerde vücudu evirip çevirme durumu söz konusudur. Bu nedenle *Kamus'ta* 'Oynayanın dışındaki için raks yoktur' ifadesine yer verilmiştir. İstilah olarak raks, mizmar, evtar (veya otar) ve çiharpere gibi oyun aletleri eşliğinde kadınların oynadıkları oyuna denir. Usul kitaplarından *Tavzih* ve diğerlerinde 'لا تثبت اللغة بالقياس فلا يطلق اسم الخمر على كل شراب فيه معنى المخامرة' şeklindeki ifadeleri iddiamıza delildir.

Bu konuda ikinci olarak dile getirilen husus 'Deverân-ı mezkûre raksa kıyas olunmaya dahi mesağ yoktur' sözüdür. Zira '*Şerh-i Menâr*'da 'Makîs ve makîsin aleyhin lügatte ve hükümde naziri olması kıyasın sıhhatinin şartındandır' ilkesine yer verilmiştir. Yine *Tavzih'de* şu ilkeye yer verilmiştir:

'ولا يصح قياس الخطأ على النسيان في عدم الافطار لانه ليس نظيره ولان عذره دون عذره النسيان'

Bu durumda edna melabise ile ve cüz'î münasebe ile bir şey bir şeye kıyas olunmaz, sonucuna ulaşırız. Zira bazen tebâyün-i illet bazen tebâyün-i millet bazen tebâyün-i rütbe bazen de tebâyün-i niyye (?) kıyasa mani olur. Özellikle sûflerin deverânları raks olarak kabul edilse dahi kesin olarak haram (haram-ı kat'î) olması gerekmez. Çünkü bizatihi raksın haram olduğu ihtilafli (tartışmalı) olduğundan raks olmayan şeyde mertebeler/durumlar söz konusu olmuştur. Bundan dolayı İmam Müslim ve Buharî'nin Hz. Aişe'den (r.anha) ittifakla naklettikleri; 'دونكم يا بني ارفده';¹⁰² hadisi ile âlimlerimiz mubahlar ile olan oyun ve eğlencelerin mubah olmasına delil olarak görmüşlerdir.¹⁰³ Bu hadis-i şerif 'دونكم خذوا' şeklinde açıklanmış ve 'bu durum onun mubah işlerden olduğunu gösterir'

¹⁰² Buhari, İdeyn 25; Menâkıb 15; Müslim, Salâtu'l-İdeyn 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.VI, s.116, 233. Hadis-i şerifin metninde geçen 'ارفده' ifadesine *Kamus'ta* 'Habeşiler'den Karuflî olanlarını kast etmek için kullanılır' denmiştir.

¹⁰³ Yani Habeş'ten ir grup kılış ve kalkanlarıyla oynayıp raks ederek sultanımızın kapısına gelip, birileri onları engelleyince sultanımız emir buyurup 'دونكم يا بني ارفده' ifadesini kullanmıştır.

tespitinde bulunmuşlardır. İbn Melek ve diğer şarihler 'Bu hadiste haddi aşan eğlenceye dönüşmediği sürece oyuna ruhsat vardır' demişlerdir. Bununla birlikte bazı faziletli kimseler lehvin/eğlencenin bir kısmının da mubah olduğunu söylemişlerdir. Nitekim *Meşârik'te* Buhari Hz. Aişe (r.anha)'dan rivayet buyurduğu hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: 'يا عائشة أمان معكم لهوفان الانصار بعجبهم اللهو' Yani 'Ey Aişe! Seninle lehvedenler yok mudur ki işleyesin. Zira Ensar kavmi levhi severlerdi'¹⁰⁴. Enes b. Malik sultanımızdan rivayet edilmiştir: 'سألت ربي ان لا يعذب اللاهين من أمتي فاعطانيهم'¹⁰⁵ Yine Abdülmuttalib b. Abdullah sultanımızdan rivayet edilmiştir: 'اللهو واللعب فاني أكره ان اري في دينكم غلظته' hadisinin şerhinde şu söylenmiştir: 'Lehv/Eğlence iksir-i evvele çalgı aletleri olmadan mubahtır'¹⁰⁶. Bu ümmetten affedilmiş olmasına delil kabul edilmiştir. Ve yine hadiste sabittir ki kişi ehli, sakalı, elbisesi ve atıyla oynasa, oynama mubah olanla yapıldığı için bu oynama mubahtır, buyurmuşlar. Şafîi furuunda şöyle yazılıdır:

الغناء بمجرد الصوت بلا آلة وسماع ذلك مكروهان غير محرمين¹⁰⁷ ve aynı şekilde الرقص غير محرم yani Hz. Peygamber'in (sav), Hz. Aişe'nin (r.anha) Habeşilerin raksını izlerken beklediği sabit olduğu için 'raks da haram değildir.'

İmam Gazalî, *İhya'da* 'النصوص تدل علي ان الغناء والرقص مباحان'¹⁰⁸ demiştir.

Aynı şekilde *Umde* de; 'الرقص مباح' yani 'Raks, mubahtır' ifadesine yer verilmiştir.

Avarif'de şu bilgiye rastlanmaktadır: 'روي أن داوود النبي كان يستقبل السكينة بالرقص' yani Davud Peygamber kendisine bir sekine hali geldiğinde safa ve sürurundan kalkıp raks ederdi¹⁰⁹. Bazı imamların bazı müşkil dini meseleleri çözdüklerinde sevinçlerinden kalkıp raks ve deverân ettikleri nakledilmiştir¹¹⁰.

¹⁰⁴ Yani raks edin ki ehl-i kitap bu konuda dinimizde ruhsat olduğunu baskı ve zorlama olmadığını bilsinler, buyurdular. Ve Hz. Aişe (r.anha) gösteri yapanlara Efendimizin (sav) koltuk altından izlemişti. Buhari, İyden 25; Müslim, İydeyn 17.

¹⁰⁵ 'Rabbimden lehvedenlere azap etmemesini istedim. O, onları bana bağısladı.' Bu hadis, kaynaklarda bulunamamıştır.

¹⁰⁶ İbn Melik, *Meşârik* şerhinde İmam Azam Ebu Hanife'nin de bazı müzik türlerinin mubah olduğu yönünde görüşleri olduğunu nakletmiştir.

¹⁰⁷ 'Aletsiz, sadece sesle çalgı/müzik ve sema mekruhtur. Bunlar, haram değildir.'

¹⁰⁸ 'Bu naslar/veriler/deliller, çalgı ve raksın mubah olduğuna delalet etmektedir.'

¹⁰⁹ Yani Davud (a.s) sevineceği ve zevke bürüneceği bir durumla karşılaştığında kalkıp raks ederdi. Yine bazı imamların, ilahi lütuflarla bazı zor meseleleri çözüme kavuşturduklarında mutluluktan kalkıp raks ve deverân ettikleri nakledilmiştir.

¹¹⁰ Şeyh Sadi (rahmetullahi Teâlâ aleyh), 'Allah rızası gözeterek raks eden kurtulmuştur. Çünkü Allah rızası umularak raks etmek caizdir' demiştir.

İmam Suyutî'nin *Fetevâ-yı Hadîsiyye*'sinde şu bilgiye rastlanmaktadır:

إن سألت أيها الاخ عن جماعة صوفيه اجتمعوا في مجلس الذكر وقام شخص يقرأ واستمدوا على ذلك بالاختيار هل ينكر ذلك
اقول في الجواب لا انكار عليهم وان انضم الى ذلك رقص او نحوه اذ قد ورد رقص جعفر بن ابى طالب بين يدي رسول الله ولم ينكر
عليه فكان ذلك سنة تقريرية ولذلك وقع السماع والرقص عند جماعة من الكبار الائمة منهم سراج الدين البلقيني ومنهم شيخ الاسلام عز الدين
بن عبد السلام انتهى

'Ey kardeşim! 'Sûfilerin zikir meclislerinde bir araya gelip bir şahsın kalkıp bir şeyler okuması ve diğerlerinin de ihtiyarları/istekleri ile birbirlerine dayanarak hareket etmelerini inkâr eder misin?' diye sorarsan 'İnkâr etmem' cevabını veririm. Çünkü raks ve benzeri uygulamalara dair bazı rivayetler bize ulaşmıştır. Cafer b. Ebu Tâlib (r.a) Hz. Peygamber'in (sav) huzurunda raks etmiş, Hz. Peygamber de (sav) ona itiraz etmemiştir. Buna Efendimizin (sav) takrîrî sünneti denir. Aynı şekilde, bu sebepten dolayı sema ve raks etmeyi caiz gören büyük imamlar vardır. İmam Siracüddin el-Bülkînî (ö. 805/1403) ve Şeyhülislâm İzzüddîn b. Abdisselâm (ö. 660/1262) raksın caiz olduğunu söyleyen kimselerdendir.'

Büyüğümüz Celaleddin Devvânî, *Şerh-i Heyâkil*'de şöyle buyururlar: 'Nüfûs-ı felekiyye boş işlerden uzak kaldığı için bu durumda olanlara ilahî nurların açılımları devamlı olması devriyye hareketini gerekli kılabilir. Bu durum, eflakta müstemir olup bu âlemde hudus eden yeni oluşların varlığını gerekli kılması gibi bir haldir. Aynı şekilde insan riyazat/nefis terbiyesi neticesinde bedeni meşguliyetlerden sıyrılıp temizlenince ilahi nurların açılımları nüfûs-ı kudsiyelerine tesir ederek vücutlarında bir debelenme ve masum bir hareketlenmeye sebep olabilir. Bunun tesiri ile vücutlarında bir raks, tasfik ve deverân gözlemlenebilir. Böylece cezbe ve müşahededden kaynaklanan vecd hali ortaya çıkabilir. İşte semada sırr-ı zahir-i vasıl-ı basi budur. Bundan dolayı 'Bir sema meclisinde açılan feyiz membaları erbainlerde açılmaz' buyrulmuştur.'

Devvânî ve bazı Hanefî âlimleri şunları nakletmişlerdir: 'Eğer Hanefî imamlarından deverân-ı sûfiyenin caiz olduğuna dair fetva veren meşâyih-i İslâm (aleyhi'r-rahmetü'l-Meliki'l-Allâm) olmasaydı Şafiî imamlardan bu konunun mubah olduğuna dair fetva veren büyük imamların fetvaları ile amel etmek gerekirdi. Zira beş yüz yıldan beri cezbeye kapılanlar ve hal ehli kimselerde görülen ve gelişi engellenmeyen birtakım hareketlerin görülmesi gibi sıradan olaylardan dolayı bu salih kimseleri sapkınlıkla suçlamak veya onlara baskı yapmak yerine Şafiî âlimlerin fetvaları ile amel etmek daha evlâdır. Dinimizde baskı yoktur. Nebilerin sultanı Hz. Peygamber (sav) ولا يسروا ولا

تعسروا yani 'Kolaylaştırın, zorlaştırmayın'¹¹¹ buyurmuştur. Bundan dolayı merhum Âşık Paşazâde'den (ö. 889 (?)/1484 (?)) 'Bir Zeyd/kimse Hanefi olmakla beraber bir konuda ikileme düştüğünde 'Bu meselede Şafiî hazretleri kaynaktır, hata ihtimali de vardır' diye Şafiî kavliyle amel etse Zeyd'e/kişiye ne gerekir?' şeklinde bir soruyla fetva istenmiş o da 'Bir şey lazım gelmez. Bir mesele hakkında asıl mezheplerden birinde isabetli olduğunu düşündüğü fetva ile amel etmek gerekir' cevabını vermiştir.

Önceki din âlimlerinden ve fazilet sahibi müfessirlerden فاذكروا لله قياما وعودا وعلي ايetyi¹¹² ve buna benzer diğer ayetlerin tefsirinde şu nakiller yapılmıştır:

داوموا على ذكر الله في الاحوال كلها قائمين وقاعدتين ومضطجعين مرضى واصحبا ليلا ونهارا سرا وعلانية حركة وسكونا عند الشوك والطرب والشدّة والتعب والحزن والسور والنشاط والفتور والطاعة والمعصية والحدث والطهارة

Yani, 'Her halde/durumda Allah'ı zikre devam ediniz. Ayakta, oturarak, yatarak, hasta ve sağlıkta, gece-gündüz, gizli-açık, şevk, debelenme, şiddet, sıkıntı, hüzn, sevinç, mutluluk, karamsarlık, itaat, isyan, abdestsiz ve abdestli zamanlarda, hareket halinde ve hareketsizken Allah'ı zikredin.'

Ayette 'emir' devam hususunda olduğu için isteyerek ve zorunlu olarak her iki hali de içine almaktadır. Bu konu hadis-i şerifte açıkça dile getirilmiştir. Dev(e)rân hali ise zorunlu veya isteğe bağlı yapılan davranışlardan bir tanesidir ki bu davranışı onların dışında görme imkânı bulunmamaktadır. Hatta kelime-i tevhîdin Kur'ân'dan yarım bir ayet olmasına rağmen cünüp, hayz ve abdestsiz kişilerce söylenmesi caiz görülmüştür. Bunun sebebi şudur: Mümin kelime-i tevhidden hiçbir zaman uzak durmasın ve bu konuda gevşeklik göstermesin ki o haldeyken ona ölüm gelirse 'Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz'¹¹³ hükmü gereğince zikre mutad olan lisan-ı zikrullah ile dünyalarını değiştirmiş olsunlar. Gerçekten de bu mana birçok defalar ehl-i tevhitte müşahede olunmuştur.'

Mukâtil Hazretleri sahih bir haberde 'سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر' sözlerini hayız, cünüp veya abdestsiz bir halde söylemenin caiz olduğu ulaştı', demiştir.

¹¹¹ Buhari, İlim 12; Müslim, Eşribe 70-71.

¹¹² Nisa 4/103. Ayetin tamamı şöyledir: "Namazı kaldımız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır."

¹¹³ Münâvî, V, 663.

‘ولا تطرد الذين يدعون ربهم بالغداة والعشي يريدون وجهه ما عليك من حسابهم من شيء’ ayetinin¹¹⁴ Beydâvî ve diğer birçok tefsir âlimi umumî yorumunda şunları söylemektedirler: ‘Ey Muhammed! Gece gündüz daima zikreden topluluğu azarlayıp yanından uzaklaştırma ve onları hakir görme ki onların samimiyetle yaptıkları zikirleri onları yüce kılmaktadır. Ve onların hallerini hesap etmek senin üzerine lazım değildir. Nitekim senin hesabın onların üzerine lazım gelmez. Çünkü onlarda olan doğruluk, sema ve takva üzere yaşam onların samimiyetlerini gösterir’¹¹⁵.

Âlimler, yüce yaratıcının aşkının kalpte galip gelmesi neticesinde kişinin raks ve deverân etmesinin onu zikirden uzaklaştırmadığı tam tersine zikir halinde olduğunu, nefis ve şeytanın bu şekilde mağlup olmaları için zikrini artırarak devam ettirmesi gerektiğini söylemişlerdir. Müşeddidinden bazı meşayih-i İslam, sûfîlerin deverânın haram olduğuna Kur’ân ve sünnette açık hüccet, icmada ise illet-i nasiha bulunmadığını görünce bu konuda icmanın olduğu iddiasına sarılmışlardır.

Kemal Paşazâde ve diğer bazı meşayih-i İslam (Rahimehümüllâh) ‘Haramlığı delil-i kât’î ile sabit olmayıp içtihat ile sabit olan eşyanın helal görülmesi küfrü gerektirir mi? Buradan hareketle deverân ve raksa helal diyen taifeyi küfür ile itham ne şekilde sahih olur?’ şeklindeki soruya ‘İcma vardır diye küfür ile itham olunur’ cevabını vermişlerdir. Onların bu cevabına dönemlerinin önde gelenleri itiraz etmişler ve ‘Öncelikle bahsedilen icma müselleme değildir. Zira usul kitaplarında şu ilke *فالشروط في الاجماع القطعي اجماع الكل وخلاف الواحد مانع لكنينة الاجماع قطعيًا كخلاف الاكثر* / ‘Kat’î icmada herkesin icma etmesi gerekir. Bir kişinin muhalefet etmesi ona kat’î icma demeye engeldir. Çoğunluğun hilafına olduğu gibi’ yazılıdır demişlerdir. Bu durumda mütekaddimin âlimlerden ve meşayih-i sâlifinden muhalefet edenlerin hilafı o icmaya engeldir. Bu konuda müselleme bir icmanın olduğu iddiası son döneme aittir. Yoksa ‘sahabe icma’ değildir. Bunu inkâr edende ise küfür alameti söz konusu değildir’ diye cevap vermişlerdir. Zira *Menâr* ve *Tavzih*’te şu ilkeye yer verilmiştir:

¹¹⁴ el-Enam 7/52. Ayetin tamamının meali şu şekildedir: ‘Rab’lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun.’

¹¹⁵ Münkirin ve müşeddidinden bazılarının ‘bu ayet-i kerimede ve benzerlerinde *devrân hali de dâhildir*’ sözlerinden dolayı Kur’ân-ı Kerim’de kendi hevalarına göre mana verenler hakkında vaad edilen cezalardan korkmaları gerekir. Onların bu iddiaları, önceki müfessirlerin ve selef imamların dile getirdikleri genel manaya aykırıdır. Özellikle şu noktadaki ayetin manası umum ifade etmektedir. Mananın tahsis ve tayinine bir delil gerekmektedir. Şunu hatırlatalım ki usulümüzde tahsis ve takyid nüshadan bir türdür. Bir zaruret olmadığı sürece bunları dile getirmeye imkân bulunmadığı kaynaklarımızda yazılıdır.

فلا قوى إجماع الصحابة نصا فهو بمنزلة الآية والخير المتواتر فيكفر جاحد ثم الذى نص بعض الصحابة وسكت الباقيون فهو بمنزلة الخبر المشهور فيضلل جاحده ولا يكفر ثم اجماع من بعدهم على حكم لم يظهر فيه خلاف من سبقهم أو إجماعهم على قول فيه مخالف فلا يضل جاحد

'Sözün en doğrusu şudur: Sahabenin icmaı nasdır. Onların icmaı ayet hükmündedir, buna mütevatir haber denir ve bunu bile bile inkâr eden kâfir olur. Sonra sahabeden bazılarının icma ettiği bazılarının sükûtu tercih ettiği nasslar vardır ki bunlar haber-i meşhur mesabesinde ve bunları bile bile inkâr eden sapıtmıştır. Ama küfre düşmemiştir. Sonra bir hüküm üzerinde sahabeden bir kısmını icma ettiği bir kısmının ise bu icmaya muhalefet ettiği durumlar vardır ki bunları bile bile inkâr eden kimse sapıtmış kabul edilmez.'

Bu ilke çerçevesinde düşünüldüğünde İbn Kemal hazretlerinin¹¹⁶ cevabında tehdit ve zorlama ile kullandığı 'İcma' ifadesinde sanki bütün sahabenin bu konuda icmaı varmış gibi kullanması uygun olmamış ve bu konuda onun rahat davrandığı görülmüştür. Kurtubî'nin naklettiği Samirî hikâyesi bu konuda hüccet/delil olmaya layık olmadığı ki bu kıssayı din âlimleri ve yakîn ehli gayet iyi bilmektedirler, onun gibi hikâye ve örnek ile ahkâm-ı sâbite olmadığı son derece açıktır. Tefsirlerde, onu anlatan vaizleri azarlamayı ve onu edebe riayet etmeyi gerektiren bazı hikâyeler vardır, buyurmuşlardır.

Bu anlamda zorba bir vaizin naklettiği 'Boğazlayın' hadisinin aslı sahih ve sabit değildir. Farz edelim bu söz bir yol ile sabit olsa dahi mücmel/kapalı olan bu sözü açıklamak/tevil etmek gerekirdi. Zira onun gibi sâkıt/düşenleri boğazlamak usûl-i diniyyeye ve edille-i şer'iyeye muhaliftir. Unutulmamalıdır ki zikredilen sâkıt/düşen kimse zaruret halinden dolayı böyle davranmıştır ve bu kimse mazurdur. ¹¹⁷الضرورات تبيح المحظورات' durumundadır. Bir de hadis zannedilen bu söze aykırı şekilde davranan sahabenin birçok haberi bize ulaşmıştır. Bunun örnekleri hadis kitaplarında ve Hanefî âlimlerinin verdikleri fetvalarda açıkça görülmektedir. Bir defasında Hz. Ömer'e (r.a) zikir esnasında sükût hali geldiğinde Efendimiz (sav): 'Ya Ömer! Sükût ve kendinden geçme hali üç gün

¹¹⁶ Bu meselenin Hanefî kitaplarında şu şekilde yer aldığı görülmektedir: 'Zeyd, cezbe ve sema' ile zikretse Amr da ona, 'Niçin böyle yapıyorsun? Günahkâr olursun' dese Amr'a dinen ne lazım gelir?' Cevap: 'İbn Mesud'dan (r.a) rivayet edilmiştir: 'Onlar, ayakta, otururken ve yanları üzere yatarken Allah'ı zikrederler' ayet-i kerimesi gereğince hastalık-sağlık, gizli-açık, hareketli-hareketsiz kısaca her halde zikreden kimse günahkâr olmaz, yaptığı iş caizdir. Amr'a tazir-i şedid, kendini düzeltince teşdid olunur.' Bu meselenin açıklığa kavuşabilmesi bağlamında Hanefî imamlarına şu soru da sorulmuştur: 'Bütün cemaat ayak üzere kalkıp zikrederken kendi istekleri ile döne döne zikre devam etseler caiz midir?' cevap: Caizdir, sahihtir. Zikre temyiz koyarsa cahildir.'

¹¹⁷ Zaruretler haramları veya sakınılması gereken şeyleri (mahzuratları) mubah kılar.

sürdü. Geçen farzları kaza et¹¹⁸ buyurmuşlardır. Müminlerin emiri Hz. Ali'de (k.v) sükût ve kendinden geçme hali bir gün bir gece sürüp Hz. Ali kendine geldikten sonra Hz. Peygamber (sav): 'Ya Ali! Kaçan namazları kaza eyle' buyurmuşlardır. Zürare b. Evfa (r.a) Kur'ân okurken 'فاذا نقر في الناقور'¹¹⁹ ayetine gelince bu ayetin ağırlığına güç yetiremeyip yere düşmüş, bayılmış ve o hâl üzere vefat etmiştir. Ashâb-ı kiram içerisinde buna benzer birçok örnek vardır. O iftiracıların verdikleri fetvalar bâtıldır, demişlerdir.

'Sûfîlerin deverân yapmaları kat'î bir delille sabit olmayıp dört büyük imamın hiçbirisinin bu konuda açık bir fetva vermemesine rağmen sadece zamanımızda yaşayan âlimlerden bazılarının fetvaları ile ki bu durumda mesele ihtilaflı bir konu olmaktadır, bazı maneviyat önderlerinin deverân yapmalarını azarlama ve bu fiili helal görenleri küfürle itham etme şeklinde fetva verenlerin neye dayanarak bu tür bir fetva verdikleri' şeklinde bir soru sorulacak olursa bu soruya şu şekilde cevap verilebilir: 'Bu verilen fetvalar bir iki temele dayanmaktadır ve bir iki yön düşünülerek verilmiştir. Birinci yön şudur ki bu fetvalarda meselenin kişiyi hangi noktalara götürebileceği endişesinden hareketle katı ve aşırı bir tutum izlenmiştir¹²⁰. Yoksa bu fiili yapanlara gerçek anlamda 'kâfir' denilmesine usul-i din ve usul-i fıkıh müsaade etmemektedir. Bu ifadeyle onlar deverân yapanların nimetlere karşı nankörlük içerisinde olduklarını ifade etmeyi istemiş olabilirler. Bu kavram yani 'küfür' kavramı gerçek anlamı ile kullanılmış olsa, birçok büyük din bilginini ve seçkin maneviyat önderlerini küfür ehli olarak kabul etmemiz gerekecek ki böyle bir şey iddia etmekten Rabbimize sığınırız. Bu fetvalarda takip edilen mübalağa ve tehdit şeklinde söz söyleme birçok ayet-i kerime ve hadis-i şerifte de takip edilen bir yoldur. 'من يقتل مؤمنا متعمدا فجزاؤه جهنم خالدا'¹²¹ ve 'من شرب الخمر لم يقبل' ve 'من سئل الناس اموالهم تكثرا فانما هي خمر' ¹²² ayetlerinde olduğu gibi. 'فإن عاد لم يقبل الله له صلاة أربعين صباحا فإن تاب تاب الله عليه ، فإن عاد لم يقبل الله له

¹¹⁸ Kaynaklarda bu hadis bulunamadı.

¹¹⁹ el-Müddessir 74/8. Anlamı: 'Ve (insanları uyar ki), (yeniden diriliş) suru üflendiği zaman'

¹²⁰ Özellikle güvenilir kaynaklar olan Gazâlî'nin *İhyâsı*, Kuşeyri'nin *Risâlesi* ve *Bevâriku'l-İlmâ fi'r-reddi alâ men yuharrimü's-semâ'* gibi kitaplar, raksın Hz. Peygamber'in (sav) huzurlarında defalarca vuku bulduğunu, sahabe ve tabiinden birçok örneklerin olduğunu nakletmiş ve bunu doğrulamışlardır. Bu kaynaklarda bu şekilde bir inkâr söz konusu değildir.

¹²¹ 'Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap ve lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.' en-Nisa 4/93.

¹²² Ayetin tamamı şöyledir: 'Bunun içindir ki, İsrailoğulları'na: 'Kim, bir cana kıymayan veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir nefsi öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir nefsin yaşamasına sebep olursa, bütün insanları yaşatmış gibi olur' hükmünü yazdık (farz kıldık). Şüphesiz ki onlara peygamberlerimiz açık delillerle geldiler. Yine de bundan sonra onların birçoğu yeryüzünde aşırı gitmektedirler.' el-Maide 5/32.

صلاة أربعين صباحا فإن تاب تاب الله عليه ، فإن عاد الرابعة لم يقبل الله له صلاة أربعين صباحا فإن تاب لم يتب الله عليه وسقاه من نحر الخيال hadisinde¹²³ ve yukarda nakledilen ayetlerde birçok âlim, müfessir ve kanaat önderleri olayın vahametini anlatmak ve bu kötülüklerden uzak durmanın önemini dile getirmek için mübalağa yapıldığını ifade etmişlerdir. Bundan dolayı *Hulâsatü'l-Fetavâ, Kadîhân ve Tatarhânî*'de 'إستماع الملاهى معصية والجلوس عليها فسق والتلذذ بها من الكفر'¹²⁴ hadis-i şerifi tehdit, teşdid ve mübalağa üzere varid olmuştur, buyururlar. Mutlak olarak çalgıyı çalanı dinlemek kafî haram değildir. Çalgı ile lezzet duymadaki 'küfür' ifadesi küfrân-ı nimet anlamında kullanılmıştır, ifadelerine yer vermişlerdir.' Bu hadis-i şerif, 'haber-i vahid' şeklinde bize ulaştığından gâye-i âmm hassa minhü'l-ba'zıdır. Delalet-i kat'î değildir. Şu da unutulmamalıdır ki lezzet alınan her yasak fiil kişiyi dinden çıkaracak olsa zina ve eşcinsellik gibi nefse en fazla haz veren fiilleri işleyen kimseler Haricî ve Mutezile'nin iddia ettiği gibi dinden çıkmış olurdu. Bu durumda onlar doğru söylemiş Ehl-i Sünnet âlimleri yanılmış kanaati hâsıl olurdu. Bundan dolayı *Keşşâf* sahibi Mutezilî olmasından dolayı kendi mezhebinin görüşü olan 'büyük günah işleyen dinden çıkması' iddiasını benimsetmek için davranışları çeşitli kısımlara ayırmış, ehl-i sünnet sûfilerini ve onların deverânlarını dalalet olarak addetmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse Hanefi mezhebinde teşdit ve tehdit tarafını tutanlar mübalağa üslubunu kullandıkları için bu ifadelere yer vermişlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Mutavvelat-ı kelamiyye ve tefsir kaynaklarında Hanefî, Şafiî, Malikî veya Maturidî ve Eşarî ekollerine mensup birçok kimsede ibadetle çok meşgul olan, özel şekiller ile mücahede yapan, hareket ve hallerinde ihlâslı olmaya özen gösteren ve itikatta yakinî bir hali elde eden kimselere sûfî denir, şeklinde tanımlama yapılmıştır. Bu kitaplarda Haricî, Rafizî ve Batınıyye sûfilerinin mühlid¹²⁵ ve zındıktırlar. Ancak tasavvuf yolunda olanlar ehl-i sünnettir. Her asırda onlar sevilen ve kabul gören kimselerdir. Her zaman, zahir ve bâtnları saf olanlardan veliler meydana gelmiştir. Velilere düşmanlık edenler her asırda eleştirilen ve kabul görmeyen kimselerdir. Hz. Peygamber (sav) döneminde 'Ashab-ı Suffa' denilen seçkinler vardı. Bazıları sûfî isminin bunlardan alındığı yönünde görüş

¹²³ "İçki içen kimsenin kırk gün namazı kabul olmaz. Tevbe ederse Allah tevbesini kabul eder. Yine içki içmeye dönerse Allah kırk gün onun namazını kabul etmez. Tevbe ederse Allah yine tevbesini kabul eder. Yine içki içmeye dönerse Allah kırk gün onun namazını kabul etmez. Tevbe ederse yine tevbesini kabul eder. Dördüncü sefer içki içmeye devam ederse yine kırk gün o kimsenin namazını kabul etmez tevbe etse bile tevbesini de kabul etmez ve ona Cehennemde içki olarak Habal nehrinden içki içirir. Bunun üzerine Ey Ebu Abdurrahman derdi. Habal nehri nedir? Dedi ki: Cehennemliklerin irinlerinden meydana gelen bir ırmaktır." Ebu Davud, Eşribe 5; İbn Mace, Eşribe 1.

¹²⁴ 'Çalgı dinlemek günah, o mecliste oturmak fasıklık, o çalgı ile lezzetlenmek küfürdür.' İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dakâik*, İstanbul 1311, c.VIII, s.215.

¹²⁵ Dinsiz, kâfir ve imansız demektir.

beyan etmişlerdir. Tabiin döneminde Hasan Basri (r.a) Tebeu Tabiin döneminde Hasan Basrî'nin halifelerinden Davud-ı Tâî (r.a) gibi birçok büyük isim yetişmiştir. Davud-ı Tâî (r.a), Ebu Hanife'nin (r.a) sevenlerindendi. Hatta bazı fıkıh kitaplarında onun görüşleri ile amel edilmiştir. Bu insanlara muhalefet edenler genellikle Haricî, Rafizî ve Mutezilî olan kimselerdir. Hatırlanacağı üzere ehl-i sünnet âlimlerine ilk muhalefet eden ve Mutezilî olarak anılan kişi Vasıl b. Ata'dır. Ve bu taifeye 'Mutezile' denilmesinin sebebi Vasıl b. Ata'nın Hasan Basri'den (r.a) ayrılarak ayrı bir ders halkası kurmasından dolayıdır. Bu bilgi 'Şerh-i Akaid' isimli kitabın giriş kısmında anlatılmıştır.

Bütün sûfî yollarının makbul olan isimlerinden birisi Cüneyd-i Bağdadî'dir (r. aleyh). İmam Suyutî, *Nikâye'de 'mümin bih'* olan işleri naklettikten sonra نعدقد أن طريق الدخيل الجنيدي حتى مؤسس بالكتاب والسنة dediğini belirtir.¹²⁶ İmam Şaranî, *Yevâkit* kitabında طريق إن المشايخ الصوفية buyurur.¹²⁷ Muhammed Parsa, *Fasl-ı Hitâb*'da, هم الفرق الاسلامية وان لهم اصلاحا لا يعلمه الدخيل الا بتعرف من الاصيل buyurur. 'İmam Gazalî, *'el-Münkizu mine'd-dalâl'* isimli eserinde şöyle buyurmuştur:

قد انكشف لي في الخلوات امور واحوال لا يمكن احصاؤها فعلمت بما يقينا أن الطريقة الصوفية أقوم الطريق وأن سيرتهم أحسن السير بل لو اجتمعت عقول العقلاء و علوم العلماء والحكماء الواقفين على حقيقة الحال فاجمعوا على تغيير شيعى من طريقتهم إلى ما هو احسن منه لا يقدر على ذلك لان طريقتهم مبنية على حكم دينية مقتبسة من شكومات النبوة

'Halvet sürecinde bana birçok sırlar açıldı. Bunların sayısını ve mahiyetini ifade edebilmem mümkün değil. Tarikat yolunun en sağlam yol ve yaşantı olarak en güzel yaşantı şekli olduğunu anladım. Netice itibariyle bütün akıl ve hikmet sahiplerinin bir araya gelip hakikati ortaya çıkarmak için değişik yollar deneseler yine de tarikat ehlinin güzelliklerine ulaşmaya muktedir olamazlar. Çünkü tarikatlar rabhani hükümler ve nebevi öğretiler üzerine bina edilmişlerdir.'

Yukarıdaki soruya ikinci bir cevap¹²⁸ da şudur ki deverânın haram olduğu yönünde verilen fetvalar âlimleri cahillik ve fakihleri ahmaklık ile suçlayan haramları helal gören sapık ve yanlış yolda olan, ilhad üzere yollarını belirleyen huzursuzluk çıkarıp insanları tedirgin eden günahkâr ve azgın bir kesim içindir. Deverânın caiz olduğu yönünde verilen fetvalar ise salih amellerde bulunan, nefis mücahadesi ile ömürlerini geçiren dualarından istimdat umulan tevâcüd erbabı ve

¹²⁶ Cüneyd'in yolunun kitap ve sünnet ile tesis bağlı/sınırlı tesis edildiğine inanıyoruz.

¹²⁷ Ebü'l-Kasım Cüneyd'in yolu yolların en sağlamıdır.

¹²⁸ Merhum Ebussuud Efendi'nin en son verdiği fetva budur. Merhum Sümbül Efendi'nin kabrinin üstündeki kapıda merhum Ebussuud Efendi'nin kendi hattıyla yazdığı fetva bunun gibidir. İsteyen gidip baksın.

hal sahibi kimseler içindir, buyurmuşlardır¹²⁹. Bundan dolayı Mevlana Şeyhülislam Ebussuud (ö. 982/1574) merhum ilk başlarda tehdid ve teşdid ehlinden olmasına rağmen son dönemlerinde konu ile ilgili verdikleri detaylı fetvalarının bir kısmında şu ifadeye yer vermiştir: 'İlahî cezbe ile bu âlemden sıyrılarak değişime uğrayan salih kimselerin yaptıkları, kerahet ve haram ifadeleri ile vasıflandırılmaz. Fakat zamanımızdaki bazı sapık fırkalar ki kimi bir haftada kimi on günde Hakk'a vasıl olduklarını iddia ederler, Allah Teâlâ onların şerrinden emin eylesin. Onları sapıttıran önderlerinin ve bu yolda bulunanların amaçları el içinde bilinmek ve şöhret olmaktır. Bazı fetvalarında meşayih-i izamin sûfîlerin deverânı hakkında verdikleri fetvalarında bir ihtilaf söz konusudur. Bunun hikmeti nedir?' diye sorulursa şu cevabı vermek mümkündür: 'Bu konuda aslında ihtilaflı görüş yoktur. Ayrılık belki anlayan kimsede veya cevaz verilmeyen kimselerin kim olduğu noktasındadır. Çünkü fetvalarda altı çizilen, hareketlerinde gösteriş için haddi aşan zikri oyun ve eğlence haline getiren bozucu gruplar için raks ve deverânın kerahet veya haram olduğu hususudur.'

Kemal Paşazâde'ye; ما يقول علماء الذين في طائفة متصوفة يذكرون متعلقين بكلمة لا إله إلا الله أو بالله أو بما يرفعون أصواتهم على اقتضاء أوقاتهم وبعد أن غلب عليهم أثر الذكر يقومون ويتحركون ويدورون نارة بمينا وشمالا ويستقنون أخرى ويصبحون بالاشواق الالهية احيانا فطر اليهم المنكر وزعم أنه من الرقص الذي يفعله إلا عيون عيانا ويقول الذاكرون انما نعمل هذا إضطرارا واجدين واختيارا متواجدين بصحة النية وحسن الطوية وقد رتبنا المتقدمين الكلمتين والمشايخ العاملين يرخصن لهم بل يتلذذونهم بالنظر إليهم ويتشوقون إلى مجالس سماعهم ووجدنا في عدة من مؤلفات العلماء والمشايخ الحنفية والشافعية أنهم جوزوا ذلك وبينوا له فوائد عظيمة ومنافع جسيمة ونحن جربنا شكله sorulan soruya¹³⁰ şöyle cevap vermiştir:

ما في التوحيد للعشاق من حرج ولا التمايل بالاخلاص من باس فقامت تسعى رجليك وحق لمن دعاه مولاه أن تسعى على الرأس فان الرخصة فيما ذكر للعارفين الصادقين أوقاتهم أحسن الاعمال السالكين الملكين لضبط انفسهم على قببح الاحوال فهم لا يسمعون إلا من الا له ولا يشتاقون إلا إلى الله واذا غلب الوجد بحالاته وشربوا من موارد ارادته فمنهم من طريقتة الطوارق الالهية فخرها اناب ومنهم من طريقتهم توارق

¹²⁹ 'Bir grup tevhid ehli ayakta zikrederek bazı gizli ve özel halleri hissederek, birtakım sözleri işiterek, ağlayarak veya içselleştirerek فادكروا الله قياما وقعودا وعلي جنوبهم diyerek döne döne tevhid etseler dinen ne gerekir?' Cevap: 'Net bir sevaba nail olmaları umulur.'

¹³⁰ Ağzlarında 'La ilahe illallah', 'Allah' veya 'Hû' isimleri zikir yapan, zamanla bu zikrin etkisi ile seslerini yükselterek ayakta, çeşitli hareket ve deverânlarla sağa sola eğilerek zikre devam eden, kimisinin ilahî sevin tesiri ile birbirleri üzerine düştüğü kimisinin ise sayhalar attığı sûfî gruplar için ne dersin? Onların bu durumunu kabul etmeyen kimse, onlara baktığında gösteriş için raks eden birisini görüyormuş gibi düşünür. Zikreden kimseler ise şöyle diyorlar: Biz bu davranışlarımızı vâcidler durumundayken zaruri olarak mütevâcid halde iken de iyi niyetli ve gösterişsiz bir halde ihtiyari olarak yapıyoruz. Biz, bu davranışlara ruhsat veren birçok kâmil âlim ve bildikleri ile amel eden meşayih gördük. Onlar, sema meclislerine iştihak duyuyorlardı. Biz Hanefî ve Şafîî birçok âlimin birçok eserinde buna cevaz verdiklerini gördük. Onlar deverânın büyük faydalarını ve bedene olan olumlu tesirini izah etmişlerdir. Biz bunu defalarca yaşadık. Eğer bunu benimsemeyenler aşırı gitmeselerdi biz bundan geri durmazdık. Bu caiz midir değil midir?'

اللفظ فتحير وطاب ومنهم من طلعت عليه انور المحبة من مطالع القرب فسكر وغاب ومنيك وجده صحيحا فهو لا يحتاج الى قول المفتي فله من ناته طرب قديم وسكر دائم هذا من عندى من الجوب والله أعلم بالصواب كتبه أفقر إلى الله المتعال أحمد بن سليمان بن كمال باشا

Tebakî, bekâ hükmünde olduğu gibi tevaciüd, vecd hükmündedir. Bundan dolayı bir gün müminlerin emiri Ömer (r.a) Hz. Peygamber'in (sav) ve Hz. Ebubekir 'in (r.a) bulunduğu ve ağladıkları bir ortama girmişti. 'Ya Resûlallah! Ağlama sebebinizi bize de bildirseniz de biz de ağlasak. Ağlayamasak da en azından ağlıyor gibi yapsak' dedi.¹³¹ Onun için 'Mukallitler muhakkiklere lahık olurlar' denilmiştir. Nitekim 'الْحُفَّتْنَا بِهَيْم' ayetinde¹³² bu usulün kullanıldığı nakledilmiştir.

Yukarda zikredilen soruya üçüncü bir şekil olarak şöyle cevap verilmiştir: 'Müslümanlara yol gösteren ve onları kulluğa sevk eden İslam önderlerinin âdetlerinde ve güzel yollarında müslümanlar arasında sonradan ortaya çıkarılan uygulamaları ilk defasında ortadan kaldırmak ve bu uygulamalara son vermek için bu uygulamaların haramlığına sebep bulup o sebebe dayandırarak uygulamayı haram olarak görmeleri vardır. Kalpleri bu uygulamalardan soğutmak ve bu uygulamaları alışkanlık haline getirenleri bunlardan kurtarmak için 'Haramı helal görenlerin kendisi kâfir, hanımı boş olur' ifadesini kullanırlar. Gerçekte haram-ı kat'î için durum böyledir. Ancak içtihaden haram olduğu söylenenler konusunda durum böyle değildir. Bu söz, haram-ı kat'î ile ilgili konularda söylenmiştir. Âlimler, davranışın ortadan kaldırılması ve davranıştan uzak durulması mümkün olmayan ve yayılma gösteren yanlış davranışları ki bunlara umum belva denir, müminleri ve tevhid ehlini bu davranışlardan uzak tutabilme adına kolaylık olması düşüncesiyle sapıklık ve küfürle itham etmeden onları bu davranışlardan sakındırmak sonradan çıkan o şeye bu sebeplerden dolayı mubah derler. Bu tür meseleler zamanın geçmesi ve asırların değişmesi neticesinde ortaya çıkmış konulardır, derler. Onlar, bu konularda meselenin aslını istihşanen mubah görme yoluna giderler. Buna benzer birçok mesele vardır. Örneğin ücretle imamlık yapan insanlar, hatipler, ders veren öğretmenler, büyük cemaatler halinde nafîle namaz kılan kimseler, kahvelerde bulunanlar, afyon ve benzeri maddeleri kullananlar hep aynı kategoride değerlendirilmişlerdir¹³³.

¹³¹ Müslim, Cihad 58.

¹³² Tur 52/21. Ayetin tamamı şöyledir: "İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazandığı karşılığında rehindir."

¹³³ Suyutî, *Kebir'inde Sa'd* b. Ebi Vakkas'tan (r.a) Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Kur'ân okuyun ve ağlayın. Ağlayamıyorsanız, ağlıyormuş gibi yapın." İbn Mace, *İkametüssalah* 176.

Bundan dolayı son dönem İslam âlimleri deverân ve raksın ehline cevazı ve helal olduğu yönünde fetvalar vermişlerdir. Bostan Efendi'den (ö. 977/1570); 'Zeyd, 'Müftü Ali Çelebi merhum sûfîlerin deverânının cevazına fetva verip risaleler yazarak halkı şaşırttı' dese dinen bu kişiye ne gereklidir?' sorusuna şöyle bir cevap alınmıştır: 'Bu kişiyi şiddetle kınamak gerekir. Verilen fetvaya itirazı söz konusu ise sürgün ile cezalandırılması gerekir. Zira bir fetvanın hangi temele dayandığını bilmeden, fetva veren kimseyi töhmet altında bırakanların cezası toplumdan dışlanmak ve kovulmaktır. Sultan Muhammed ve Sultan Ahmed Han dönemlerinde çevrede olan hâkimlere emirler gönderilirdi. Bu emirlerde şunlar yer alırdı: 'O taraflarda bazı bilmişler tevhid erlerine ve vecd sahibi muhterem kimselere 'siz devr ve sema yapıyorsunuz' diyerek eziyet ediyorlarmış. Kulağıma bu söz ulaşınca bu emri size bildiriyorum ki onları bu fiillerinden alıkoyup salih kimselere eziyetlerine bir son veresiniz. İnat edenler olursa azarlayıp istemeyenleri sınırlarımın dışarısına çıkarınız.'

İmamlarımız bu ve benzeri konularla ilgili şu uyarıda bulunmuşlardır: 'Bir meselede hangi temele dayandığını ve neye göre hüküm çıkarıldığını bilmediğimiz takdirde o mesele ile ilgili fetva vermeyeler. Zira her meselenin haram veya helalliğinde aslına/dayanağına göre dereceler vardır. Örneğin haramların bazı kısımları vardır. Bazısını inkâr etmek küfrü gerektirir. Bazısını inkâr eden sapıtmış olarak kabul edilir bazısı da azarlama ile cezalandırılır. Bazılarının inkârın da ise sadece uyarı cezası verilir. Zamanımızda kendilerini herkesten üstün görerek 'Biz bu meseleyi biliriz. Yüz türlü kitaptan bu konunun fetvasını araştırdık' diyen bir kesim halkı kendilerine inandırmaktadırlar. Onlar, bir fetva verilirken hangi illete dayanılarak fetva verilmiş ve hangi yöntem takip edilmiş bilmezler ki böyle kimseler isterse bin türlü kitapta bu fetvaları görsünler yine de bu konunun cahilidirler. Bundan dolayı usûl-ı fıkıh ve usûl-i din bilmeyen vaiz ve kıssacılara kürsülerde dinî hükümlere dair konuları zikretmeleri yasaklanmıştır. Aslında böyle kimseleri tefsirden de alıkoymak gerekir. Çünkü nahiv ve meani lafzın bilinmesinin gerekli şartıyken usûl-i din ve usûl-i fıkıh bilmek de delilin türlerini ve mezheplerin görüş farklılıklarının temelini bilmek için şarttır. Unutulmamalıdır ki yetmiş üç fırkanın hepsi de ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerden hareket etmişler ve kendi mezheplerine göre fetva vermişlerdir. Netice olarak usûl-i din bilmeyenlerden yüz çevirmek gerekir. Zira جواب ألاحق السكوت

denilmiştir.¹³⁴ Cahiller özellikle öne geçmeye çalışırlar. *أَلَدُ الْحِصَامِ* kabilinden¹³⁵ bir yapıları vardır. Onlarla bahse girmek/konuşmak/tartışmak dinde haram olan tartışma sınıfına girer. İmam Beğavi, Tirmizi ve İbn Mace Ebu Hureyre'den (r.a) nakille Resulullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu nakletmişlerdir: *ما ضل قوم بعد هدى كانوا عليه إلا أوتوا الجدل* yani dalal ve küfre ruşenler düşmediler ancak ondan önce ilimde cidale müptela oldular.¹³⁶ Kısacası usulcülerin kurallarına muttali olan âlimler ve yakîn ehli bilirler ki bu meselenin aslı, nass-ı sarîh gayr-i müevvel veya icma-i sarîh karn-ı evvel olmasa o meselenin inkârı küfür olarak addedilmez. Ve bir meselenin helal veya haramlığına dört büyük imamdan ihtilaf naklolunsa bu meselenin helal veya haram olduğunu söyleyen bir kimse için küfür ve sapıklık düşünülemez. Hatta ayıplanamaz bile. Çünkü 'içtihat' kat'îlik arz etmez. Ayrıca bu mesele hakkında fetva veren mezhep imamları/müçtehitleri sapıklık, küfür ve ayıplanılması gereken bir şey söylemiş olurlar ki bu kabul edilemez bir durumdur.

Bütün bu nakledilenlerden anlaşılmalıdır ki son dönem âlimleri arasında tartışma konusu olan deverân meselesinde bir tarafı (caiz olduğunu kabul eden ve etmeyenlerden birisi olması) küfür, sapıklık ve ayıplanma ile itham edilemeyeceği şer'î delillerle ispatlanmış oldu. Son devir âlimleri arasında bu konuda fikir birliği de olsa bunu kabul etmek veya etmemek tarafında olanları küfürle itham etmek fıkıh usulü ilkeleri açısından yanlış bir davranıştır. Ne garip bir süreci yaşıyoruz ki üstü başı haramla donatılmış, nefislerine kölelik yapan ve art niyetli kimseler zahitleri, seçkin kulları ve kendilerini Allah yoluna adayanları küfür, sapıklık ve ayıplanacak işler peşinde koşanlar olarak nitelendirmektedirler. Bazı kerahet söz konusu olan meselelerde bu seçkin insanları küfür ve sapıklıkla itham etmektedir ve ihtilafı olan bazı meselelerde bu zümreleri cahillik ve sapkınlık ile suçlamaktadırlar. Bu kimseler kendileri haram işleseler de bir sorun görmez başkaları mekruh olan bir fiil işleseler onları küfürle suçlarlar. Bunlar sanki *وَهُمْ يُجَسِّبُونَ أَهْمَ يُجَسِّبُونَ صُنْعًا* ayetinin¹³⁷ anlamını bilmemektedirler. Dönemin idarecilerine hoş görünmek için bazı fetva vericiler haklarında açık haram olduğuna dair bir delil bulunmayan belki mekruh olduğu görülen hususlara helal değil haram olduğu yönünde fetvalar verebilirler. Bu şekilde verilen fetvalar aşırı, zorlama ve tehdide

¹³⁴ Cahilin cevabı susmak/cevap vermemektir.

¹³⁵ Bakara 2/204. Ayetin tamamı şöyledir: *"İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır."*

¹³⁶ Tirmizi, Tefsir 44.

¹³⁷ Kehf 18/104. Ayetin tamamı şöyledir: *"(Bunlar;) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boş giden kimselerdir."*

dayanan fetvalardır. Çünkü hakiki küfrü itham etmeye ne şer'î deliller ne de usûl-i diniyye müsaade etmektedir. Teşdid edenin teşdid edilenden daha fazla ilme sahip olması gerekmektedir. Ancak böyle olursa sözün geçerliliği caiz ve etkili olur. Bunun aksi bir durumda söz caiz ve geçerli değildir. Ayrıca onlar, dinin farz ve vacip meselelerini bir kenara bırakıp böylesine tali meselelerle uğraşarak esas yapmaları gereken görevlerini ihmal etmişlerdir.

Taassup ehli ve iyiliği emretme kötülükten alıkoyma salahiyetine sahip olmayan ön yargılı kimselerin kürsülerden zamanımızda yakîn ehline pervasızca saldırımları meseleyi çok aşırı uçlarda değerlendirdiklerini göstermektedir. Bu konuda nefsanî hareket ettiklerine işaretidir. Onlar bu sözlerinin nefis ve şeytanlarının kendilerini aldatmacaları neticesinde sarf edildiğini bilseler bu hatalarından dolayı tövbeye yönelirlerdi. Ayrıca bu taassup sahibi kimseler kendileri olmadık bozucu hal ve harekette bulunmalarına rağmen müslümanların gizli hallerini araştırmak gibi büyük bir yanılığa düşerek müslümanlar arasında büyük fitnelere sebebiyet vermekte ve bütün bu gelişmelere rağmen yakîn ehlini kınamaktadırlar. Müslümanların dedikodularını ve eleştirilerini yaparlarken kendi yüzlerinin karalarını asla görmemektedirler. Onlar kendi hallerini de yakîn ehlinin durumlarını da *يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ* 'Sırların ortaya konulacağı gün'¹³⁸ olarak takdim edilen ahiret gününde görecekler ama bu vukufiyetleri onları kurtarmaya yetmeyecektir.

Ya rabbi senin isminle başlarım. Bizleri sapan ve saptıranlardan eyleme. Şeytanın aldatmacalarından bizleri korusun. Ey âlemlerin rabbi olan Allahım! Bizleri insanların hesaba çekileceği gün nebiler ve siddıklar ile beraber haşır eyle. Âmin.

Risale tamam oldu.

Kaynaklar

Algar, Hamid, "Muhammed Parsa", *İA*, c.XXX, s.564.

Altıkulaç, Tayyar, "Kurtubî", *İA*, c.XXVI, s.455.

Anay, Harun, *Celâleddîn Devvânî, Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi* basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

¹³⁸ et-Tarık 86/9.

- Ayvansarayî, Hüseyin, *Mecmuâ-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin- Vahid Çabuk, İstanbul 1985.
- Baktır, Mustafa, "Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, Sayı: 9, s.40-66.
- Baz, İbrahim, Abdülehad Nûrî- Sivasî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri yayınlanmamış doktora tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2004.
- Bedir, Murtaza, "Ebu'l-Berakât en-Nesefî", *İA*, c.XXXII, s.568.
- Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l- Müfessirîn)*, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1974.
- Bursalı, Mehmed Tahir, *Meşâyih-i Osmâniyeden Sekiz Zâtın Terceme-i Ahvâli*, İstanbul 1318.
- , *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmet Remzi Akyürek-Miftâhu'l-Kulûb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi* (Haz: Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz), Anlara: Bizim Büro Basımevi, 2000.
- Cebecioğlu, Ethem, 'Klasiklerimiz XI: Avârifü'l-Maârif, Ebu Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî', *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, s.239-264.
- Cerrahoğlu, İsmail Cerrahoğlu, 'Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri', *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1976, c.XXI, Sayı: I, ss.17-18.
- , "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl", *İA*, c.XI, s.261.
- Çağrı, Mustafa, "İhyâu Ulûmi'd-Dîn", *İA*, c.XXII, s.10.
- , "el-Munkizü mine'd-Dalâl", *İA*, c.XXXII, s.17.
- Çelebi, İlyas, "Kemâlpaşazâde", *İA*, c.XXV, s.247.
- Çınar, Fatih, 'İsmail es-Sivasî ve Sûfîlerin Raks/Deverânı Hakkında Verdiği Bir Fetvası, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2009, Cilt: XIII/I, s.341-358.
- Demirci, Mustafa, Semâ Risaleleri, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 1996.
- Demirkan, Tuğba, Fetâvâ-yı Tatarhâniyye'nin Fıkıh Tarihindeki Yeri (Aile Hukuku Örneği), yayınlanmamış yüksek lisans tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2007.

- Görmez, Mehmet, "Fıkhü'l-Hadîs", *İA*, c.XII, s.548.
- Gündoğdu, Cengiz, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler-Kadıızâdeliler Mücadelesi", *İLAM*, 1997, Sayı: I, ss.37-42.
- , *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sivasî (971/1563-1049/1639) Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Görüşleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- , "Türk Tasavvuf Kültürü'nde Bir Şeyh Ailesi: Şemsî- Sivasîler", *Türkler*, Editör: H. Celal Güzel, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. XI, s. 128-140.
- Gürer, Dilaver, "Semâ ve Devrân Hakkında İki Risâle: Zenbilli Ali Efendi'nin Risâlesi", *Marife*, 2003, Sayı: I, s.256-258.
- Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, c.17, Sayı: 1, s.25-46.
- Hocazâde, Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, İstanbul 1325.
- İbn Kemal, *Tabakâtü'l-Müctehidîn*, Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1602.
- İnanır, Ahmet, "İbn Bahâeddin'in 'Risâle alâ Risâle Ali Çelebi fi'd-Deverân ve'r-Raks" Adlı Risâlesinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirilmesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, Sayı: II, s.127-163.
- Kaplan, Hayri, "Şa'ranî", *İA*, c.XXXVIII, s.348.
- Kayaoğlu, İsmail, "Raks ve Deverân Etrafında Tartışmalar", *III. Uluslararası Mevlana Kongresi Bildirileri*, Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2003, s.291-303.
- Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l- Müellifîn*, Beyrut, Tarihsiz, c.I-V.
- Kemikli, Bilal, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, Sayı: XXXVII, s.443-460.
- , "Sivaslı Şair Mutasavvıf Abdülehad Nuri ve Bir Şiiri", *Altıncı Şehir*, 1997, Sayı: II, s.33-34.
- Kemiksizzâde, Saffet Mustafa, *Nuhbetü'l-Âsâr min Ferâidi'l-Eşâr*, İÜ. Ktp., Türkçe yazma, nr. 6189.
- Kılıç, Rüya, "Sivas'tan İstanbul'a Bir Tarikat Portresi: Şemsiyye ve Sivâsiyye", *Türkler*, Editör: H. Celal Güzel, Ankara, 2002, c. XI, s. 128-140.
- Kılıçer, M. Esat, "Buharî, Tahir b. Ahmed", *İA*, c.VI, s.376.

- Koca, Ferhat, "Menâru'l-Envâr", *İA*, c.XXIX, s.119.
- , "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, Sayı: XIII, s.25-74.
- Koca, Suat, "İbn Melek'in Mebâriku'l-Ezhâr Şerhu Meşâriki'l-Envâr'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 202, 53:1, s.1-33.
- Köprülü, M. Fuad, "Âşık Paşa-zâde", *İA* (Milli Eğitim), c.I, s.706-709.
- Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin, *Terâcim-i Ahvâl-i Şüyûh-ı Ayasofya*, Sül. Ktp., Es'ad Ef., 1716/2.
- Nathalie, Clayer, *Mystiques Etat et Societi Les Halvetis dans l'aire balqaninique de la fin du XVe siecle a nos jours*, Leiden 1994.
- Nûrî, Abdülehad, *Silsilenâme-i Abdülehad Nûrî*, Süleymâniye Ktp., Çelebi Abdullah, 172.
- Öngören, Reşat, "Osmanlı Döneminde Sema ve Devrân Tartışmaları", *Tasavvuf*, 2010, Sayı: XXV, s.123-132.
- Özcan, Abdülkadir, "Aşıkpaşazâde", *İA*, c.IV, s.7.
- Özel, Ahmet, "Kâdihân", *İA*, c.XXIV, s.123.
- , *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990.
- Özen, Şükrü, "Sadruşşerâ", *İA*, c.XXXV, s.427-431.
- Özkan, Halit, "Suyuti", *İA*, c.XXXVIII, s.191.
- Öztürk, Mustafa - Mehmet Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *İA*, c.XLIV, s.246.
- Safâyî, Mustafa, *Tezkiretü's-Şuarâ*, Sül. Ktp., Es'ad Ef., nr. 2549.
- Safer Baba, *Istılâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye- Tasavvuf Terimleri*, İstanbul: Heten Keten Yayınları, 1998.
- Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi* (Mecmû'âtü't-tevârîhi'l-Mevlevîyye), Hazırlayan: Cem Zorlu, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Sakaoğlu, Necdet, "Kadızedeliler-Sivâsîler", *İA*, c.IV, s.367-369.
- Sinan Ümmü, *Risâle-i Deverâni's-Sûfiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi Bölümü, Nr. 3044/2.
- Sivasî, Recep, *Necmü'l-Hüdâ fî Menâkibi's-Şeyh Şemseddin Ebu's-Senâ*, Süleymâniye Ktp., Lala İsmâil Kitaplığı, nr. 694/2.

- Sûzî, Ahmed Efendi, *Silsile-i Pîrân li Meşâyihî'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Ktp., Osman Huldi Öztürkler, nr. 63.
- , *Dîvân-ı Sûzî*, Mustafa Efendi Matbaası, İstanbul, 1290.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmânî Yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye, I-IV*, İstanbul 1313.
- Şener, Mehmet. "İbn Melek'in Hukûki Yönü ve Menâr Şerhi", *Türk Kültüründe Tire Sempozyumu*, Ankara: Türkiye diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s.43-48.
- Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi* (Şerhu'l-Akâid), Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.
- Tevfik, *Mecmûatü't-Terâcim*, İÜ. Ktp., Türkçe yazma, nr.192. (Tevfik, Tezkire).
- Tuman, Nail, *Tuhfe-i Nâilî*, (*Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*), 31 Mart 1949, 'Nûrî' md., c. 2, s. 1103.
- Türer, Osman, Muhammed Nazmî ve *Hediyetü'l-İhvân'ı*, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1982.
- Uludağ, Süleyman, "Kuşeyrî", *İA*, c.XXVI, s.474.
- , "Ahmed el-Gazzalî", *İA*, c.II, s.70.
- Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Sül. Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2307.
- Vicdanî, Sadık, *Tomar-Halvetiyye*, Hazırlayan: İrfan Gündüz, İstanbul: Enderun Yayınları, 1995.
- Yılmaz, Necdet, *Abdülehad Nûrî-i Sivasî ve Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd Adlı Eseri*, basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.
- , *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulema (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001.

